

**¶ ENGELLİ BİREYLERİN BİLGİ EDİNME HAKKI: BİRLEŞMİŞ
MİLLETLER ENGELLİLERİN HAKLARINA İLİŞKİN
SÖZLEŞME’NİN YAKLAŞIMI BAĞLAMINDA BİR
DEĞERLENDİRME**

*(THE RIGHT TO INFORMATION OF PERSONS WITH DISABILITIES: AN
ASSESSMENT IN THE CONTEXT OF UNITED NATIONS CONVENTION ON THE
RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES)*

Dr. Öğretim Üyesi A. Aslı Şimşek * **

ÖZ

Bu çalışmanın konusunu Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin (EHİS) kendine özgü yaklaşımı çerçevesinde bilgi edinme hakkını incelemek oluşturmaktadır. EHİS, 21. yüzyılın ilk uluslararası insan hakları sözleşmesi olmak bakımından kendinden önceki insan hakları düşüncesinin mirasını Sözleşme yapım aşamasına ve Sözleşme metnine taşımayı başarmıştır. Buna göre engelli bireylerin bilgi edinme hakkı, günümüz bilgi toplumlarında bilgiye erişim bağlamında değerlendirilmektedir. Bilgiye erişim ise EHİS’te erişilebilirlik ve adalete erişim kavramları ile birlikte ele alınan temel bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla EHİS’in insan haklarına yönelik güncel yaklaşımına göre mevcut insan hakları kategorilerinin yeniden ele alınmasına ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın amacı da bilgi edinme hakkı özelinde, ayrımcılığa karşı bilgiye erişimde pratik ve kolaylaştırıcı olanakların engelli bireylere sağlanması yönündeki insan hakları temelli bakış açısına katkı sunmaktır.

***Anahtar Kelimeler:** Bilgi edinme hakkı, adalete erişim, bilgiye erişim, engellilik, erişilebilirlik.*

ABSTRACT

The subject of this study is to analyze the right to information within in the framework of the United Nations Convention on the Rights of Persons

[¶] Eserin Dergimize geliş tarihi: 19.11.2020. İlk hakem raporu tarihi: 28.11.2020. İkinci hakem raporu tarihi: 01.12.2020. Onaylanma Tarihi: 17.12.2020.

* Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi

** Yazarın ORCID belirleyicisi: 0000-0001-7743-0509.

Esere Atıf Şekli: A. Aslı Şimşek, “Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme”, YÜHFD, C.XVIII, 2021/1, s.409-444.

with Disabilities (CRPD) 's unique approach to human rights. As being the first international human rights treaty of the 21st century, the CRPD has succeeded in transferring the legacy of the existing human rights notion to the legislation of the Convention and to the text itself. Accordingly the right to information of persons with disabilities is addressed as part of the access to information in current information societies. The access to information is also recognized as a fundamental right in the CRPD which is interpreted within the concepts of accessibility and access to justice. Therefore existing human rights categories should be reexamined through the actual perspective of the Convention. The purpose of this study is to contribute to the rights based approach of persons with disabilities against discrimination which aims to provide practical and easy to use resources for access to information with a special focus on the right to information.

Keywords: *Right to information, access to justice, access to information, disability, accessibility.*

GİRİŞ

Dünya nüfusunun yaklaşık olarak %15'i engelli bireylerden oluşmakta ve bu da engelli bireyleri, dünyanın en büyük azınlığına dönüştürmektedir.¹ Engelli bireylerin yanı sıra, aileleri ve yakınları da düşünüldüğünde bu sayı katlanmaktadır. Buna karşın insan haklarından istifadeye ayrımcılığa maruz kalan engelli bireyler, hak ihlalleri karşısında gerekli bilgi, belge ve başvuru yollarına erişimde de temel araçlardan yoksun bırakılabilmektedir. Engellilerin insan hakları gözetilerek gerekli düzenleme ve uygulamalar gerçekleştirilmediğinden, en basit görülen gündelik işlerde dahi hem engelli bireyler hem de aileleri ve yakınları güçlüklerle ve hatta insan onuruna aykırı muamelelerle karşılaşmaktadırlar. Benzer şekilde engellilerin haklarının nasıl teminat altına alınacağı ve dezavantajlarının ne şekilde giderileceği konusunda da toplumda bir bilinç eksikliği söz konusudur.

Engelli bireylerin maruz kaldıkları hak ihlallerinin katlanarak artmasının ve çifte dezavantaja dönüşmesinin önlenmesi için normların insan hakları temelli yaklaşımla ele alınması gerekmektedir.² Engellilerin hakları alanında

¹ Department of Economic and Social Affairs, Disability Factsheet on Persons with Disabilities. (<https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/factsheet-on-persons-with-disabilities.html>, erişim: 10.04.2020).

² İnsan hakları (hak) temelli yaklaşım, politika ve hukuk yapımında insan hakları ilkelerini ve standartlarını hem bir araç hem de hedef olarak gören yaklaşımdır. Bu anlamda insani gelişme sürecine yönelik, uluslararası insan hakları standartlarına normatif olarak dayanan ve işlevsel olarak insan haklarını geliştirmeye ve korumaya yönelik kavramsal bir YÜHFD Cilt: XVIII Sayı:1 (2021)

bu olanağı, Birleşmiş Milletler (BM) Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS)³ sunmaktadır. EHİS, küresel düzeyde on iki yıldır ve çekince veya beyanı olmaksızın Türkiye bakımından on bir yıldır yürürlükte olmasına karşın, hukuk literatürü Sözleşme'de düzenlenen insan hakları listesinin incelenmesi ve değerlendirilmesi üzerine yeterli ve gerekli ilgiyi göstermemiştir. Bu çalışma, EHİS'in insan haklarına, devletin yükümlülüklerine ve ihlallerin giderilmesine yönelik çizdiği güzergâhı takip ederek EHİS'in yaklaşımı çerçevesinde bilgi edinme hakkını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda EHİS'in insan haklarına özgün katkılarından olan adalete erişim bakış açısı, bilgi edinme hakkının incelenmesinde kullanılmıştır. Gerçekten de birinci kuşak haklar içinde kabul edilen bilgi edinme hakkının engelli bireyler bakımından yaşama geçirilebilmesi için EHİS'in başta adalet hizmetleri olmak üzere; bilgi almaya, vermeye, yaymaya yönelik tüm hizmetlere ve toplumsal yaşama katılmaya erişim kavramına, bu bağlamda erişilebilirliğe yüklediği anlamın

çerçevesidir. Bu yaklaşıma göre politik karar alım sürecinden norm aşamasına ve uygulamaya kadar her sürecin tasarımı, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi insan hakları standartları temel alınarak gerçekleştirilmelidir. Örneğin bir adalet reformunun sadece yargılamanın ve yargıçların kapasitesinin geliştirilmesi konusuna odaklanması ve bireylerin haklara ve adalet sistemine erişiminin iyileştirilmesini göz ardı etmesi, hak temelli bakış açısına uygun olmayacaktır. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütler, kendi program ve uygulamalarında hak temelli yaklaşımı temel bir ilke olarak kabul etmeye başlamıştır. European Commission, A Rights-based Approach, Encompassing All Human Rights for EU Development Cooperation: Commission Staff Working Document, Brussels, SWD(2014) 152 final, 2014, s. 6-7. (https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/online-170621-eidhr-rba-toolbox-en-a5-lc_en.pdf, erişim: 14.10.2020). United Nations, Universal Values Principle One: Human Rights-Based Approach. (<https://unsdg.un.org/2030-agenda/universal-values/human-rights-based-approach>, erişim: 14.10.2020).

³ EHİS, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 13 Aralık 2006 tarihli ve A/RES/61/106 numaralı kararıyla kabul edilmiş ve 3 Mayıs 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. UN General Assembly: Convention on the Rights of Persons with Disabilities : Resolution/adopted by the General Assembly, 24 January 2007, A/RES/61/106. (<https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2.html>, erişim: 16.04.2020). EHİS, Türkiye tarafından 30 Mart 2007 tarihinde imzalanmış, Sözleşme'nin onaylanması 7 Aralık 2008 tarih ve 5825 sayılı Kanunla uygun bulunmuş ve Bakanlar Kurulunun 27 Mayıs 2009 tarih ve 2009/15137 sayılı kararıyla onaylanmıştır. Sözleşme, Türkiye bakımından BM Genel Sekreterliğine tevdi edildikten sonra, 28 Ekim 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme'nin resmi Türkçe çevirisi için bkz. 14.07.2009 tarihli ve 27288 sayılı Resmî Gazete. (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>, erişim: 16.08.2020).

dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü Sözleşme, bilgi edinme hakkı gibi klasik bir hakkı, engellilik terminolojisi çerçevesinde, bilgi de dahil tüm kaynaklara erişim bağlamında tanımlamaktadır. EHİS perspektifinden bilgi edinme hakkı, hem bireyin kendi haklarını bilmesi hem kendileriyle ilgili kamu politikalarıyla ilgili söz söylemede gerekli bilgi, belge ve araçlara ulaşabilmesi hem de taraf oldukları bir hukukî sürecin en başında sürece vakıf olması için gerekli temel bir hakktır.

Devletler, makul düzenlemenin yükümlüsü olarak acilen engellilerin insan hakları konusunda hem toplumda bir bilinç yaratmak hem de ayrımcılığa karşı bilgiye erişimde pratik ve kolaylaştırıcı olanakları engelli bireylere sunmakla görevlidir. Kavramsal ve yöntemsel çerçevesini EHİS'in özgün yaklaşımının oluşturduğu bu çalışmada, engelli bireylerin bilgi edinme hakkı üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda EHİS'in engelli bireylerin bilgi edinme hakkına ilişkin bakış açısı, bu konuda devletin yükümlülüklerini yerine getirmesi ve adalete erişim, bilgiye erişim, erişilebilirlik ile bilgi edinme hakkı arasındaki karşılıklı ilişki değerlendirilmektedir.

I. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Kendine Özgü Yaklaşımı ve İnsan Haklarına Kattığı Değer

Bu çalışmada bilgi edinme hakkı, EHİS'in yaklaşımı doğrultusunda ele alınacağından öncelikle EHİS'in kendine özgü bakış açısı açıklanmalı ve daha sonra uluslararası ve ulusal insan hakları hukukuna kattığı değer ortaya konulmalıdır. EHİS'in kendinden önceki küresel insan hakları sözleşmelerinin eksiklerini de giderecek şekilde insan haklarını bütüncül ve hak temelli bir bağlama yerleştirdiği görülmektedir.⁴ Medenî, siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları aralarında herhangi bir ayırım yapmaksızın birlikte düzenleyen EHİS, engellilerin bağımsız ve insan

⁴ EHİS öncesinde farklı insan hakları kategorilerinin, Birleşmiş Milletler çatısı altında farklı insan hakları sözleşmelerinde düzenlenmesi ve bu sözleşmelerden medenî ve siyasî hakları düzenleyenlerin, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları düzenleyenlere göre daha fazla hukukî güvence ile donatılmış olması eleştirilmiştir. Theodoor C. Van BOVEN, "Distinguishing Criteria of Human Rights", The International Dimensions of Human Rights, Karel Vasak (Ed.), Vol. 1, Greenwood Press, UNESCO, Paris, France, 1982, s. 166. Özellikle İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni yaşama geçiren Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin bu yolu benimseyerek uluslararası hukukun insan haklarına zaten ikincil güvence sağlayan yapısını bazı haklar bakımından daha fazla ikincilleştirme ve daha zayıf korumalı hale getirme yönünde etkilediği söylenebilir. Oktay UYGUN, "İnsan Hakları Kuramı", Cogito – İnsan Hakları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 33-36. *YÜHFD Cilt: XVIII Sayı:1 (2021)*

onuruna uygun bir yaşam sürebilmeleri için toplumun diğer üyeleriyle eşit şekilde haklara, özgürlüklere erişebilmeleri temel ölçüt olarak ele aldığından insan hakları hukukunda hiyerarşi ve ikincillik tartışmalarını aşmakta ve haklara bütüncül bakış açısını pekiştirmektedir.⁵ Aynı zamanda Sözleşme, engellilik meselesini insan hakları bakış açısıyla tanımlamakta ve düzenlemektedir.⁶

Bölgesel düzeydeki insan hakları koruma mekanizmalarının da EHİS öncesinde engelli bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunmasında tutarlı bir

⁵ Ömer ANAYURT, “Hakların Bütünlüğü İlkesi Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırmaların Değerlendirilmesi”, Türkiye’de İnsan Hakları Konferansı, C. 1, 2000, s. 47-48; ÇAĞLAR, (2012), s. 543; BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği: BM Viyana Deklerasyonu ve Eylem Programı, World Conference on Human Rights, Viyana, 25 Haziran 1993, para. 5. (<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/vienna.aspx>, erişim: 15.04.2020); Mehmet AKAD, / Bihterin VURAL DİNÇKOL / Nihat BULUT, Genel Kamu Hukuku, 14. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2018, s. 286; ANAYURT, (2000), s. 48; Anıl ÇEÇEN, İnsan Hakları, 4. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2015, s. 27; Bülent ALGAN, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Seçkin Yayınları, Ankara, 2007, s. 73-74.

⁶ Engellilik çalışmalarında uzun süredir uygulamaya ve literatüre egemen olan tıbbî modelin, hak temelli bir engellilik yaklaşımını mümkün kılmadığı yönünde eleştiriler çerçevesinde bunun yerine “sosyal model” önerilmiştir. Mike OLIVER, “The Social Model of Disability: Thirty Years On”, Disability & Society, C. 28, Sa. 7, 2013 s. 1024-1025; Tania BURCHARDT, “Capabilities and Disability: The Capabilities Framework and The Social Model of Disability”, Disability & Society, C. 19, Sa. 7, 2004s. 736-737. Engellilere eziyet veren bir yaklaşım olarak kabul edilen tıbbî model, engellilik halini “tedavi edilebilir, iyileştirilebilir veya onarılabilir bir hastalık hali” olarak değerlendirmektedir. Bu modelin en önemli eksikliği, engelli insanı “anormal/rahatsız/hasta” insan olarak ele almasıdır. İdil Işıl GÜL, “Engelliliğe Dayalı Ayrımcılıkla Mücadelede Hukukun Rolü”, Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler, Çayır, Kenan/Soran, Melisa/Ergün, Melike (ed.), Karekök Yayınları, İstanbul, 2015, s. 49. Sosyal model ise engelliliği toplumun engelliliğe ilişkin yargılarının meydana getirdiği tepkinin bir sonucu olarak ele almaktadır. Bu anlamda, bireyi engelli konuma getiren, engelin kendisi değil; toplumun engelli bireye olan “engelleyci” bakış açısıdır. Dolayısıyla engellilik, bir toplumsal inşadır ve sosyal model engelli bireyi dezavantajlı konuma getiren tüm toplumsal tutum ve davranışların ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. Mark C. WEBER, “Disability Rights, Welfare Law”, Cardozo Law Review, C. 32, Sa. 6, 2011, s. 2489-2491; A. Aslı ŞİMŞEK / Damla SONGUR, “Engellilik Çalışmalarında Adalete Erişim: Hak Temelli Farkındalık Üzerine Bir Değerlendirme”, Uluslararası Engelli Hakları Konferansı-Engellilerin Adalete Erişimi, İstanbul, 2018, s. 99-100. İşte EHİS’te tıbbî model terk edilerek sosyal model dikkate alınmış ve insan haklarının engellilik ve erişilebilirlik temelinde yeniden ele alınması sağlanmıştır. GÜL, Engelliliğe Dayalı Ayrımcılık, s. 50; Elif ÇELİK, “Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 7, Sa. 1, 2016s. 227-228.

içtihat geliştirdiğini ve insan haklarını ele alış yöntemlerinde engelliliği anaakımlaştırdığını söylemek mümkün görünmemektedir. Örneğin, Nikky Sentges v. Hollanda başvurusunda⁷ iki kolu olmayan başvuru, kendisine robot protez kol takılması ve masrafların devlet tarafından karşılanması talebini devletin reddetmesi üzerine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'ne başvurmuş ve “kolları olmaması nedeniyle özbakım ihtiyaçları dâhil olmak üzere birçok konuda bir başkasına bağımlı olduğunu, bunun Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) m. 8’de güvence altına alınan özel yaşam hakkının ihlali olduğunu” iddia etmiştir. Mahkeme, bu talebi reddetmiştir. Benzer şekilde AİHM, Molka v. Polonya başvurusunda⁸ sadece tekerlekli sandalyeyle hareket edebilen ağır engelli başvuru, oy kullanılacak binada oy kullanabilmesi için oy pusulasına ve sandığa erişilebilirliğine ilişkin önlemlerin alınmaması dolayısıyla binanın dışına kadar gelmesine, ancak oy kullanamamasına ilişkin başvuruyu m. 8 kapsamında dayanaktan yoksun bir başvuru olarak değerlendirmiştir. Şayet bu başvurularda engellilik bağlamında özel yaşam hakkı inceleme konusu yapılsaydı, AİHS’te engelli olsun ya da olmasın “herkes”in mahremiyetinin⁹ ve bağımsız bir birey olarak özel yaşamını sürdürebileceğinin bir insan hakkı olarak korunduğundan hareketle başvuru talebi kabul edilebilirdi. Nitekim AİHM, m. 8’in amacını ortaya koyarken bireyi kamu makamlarının keyfî müdahalelerine karşı korumanın yanı sıra, hükmün devleti sadece bu tür müdahalelerden kaçınmaya zorlamadığını; aynı zamanda bu negatif yükümlülüklerle beraber, özel veya aile yaşamına etkili bir saygı duymanın doğasında pozitif yükümlülüklerin de olabileceğini kabul etmektedir.¹⁰ Eğer AİHM, bu başvuruları engellilik bağlamında değerlendirmiş olsaydı, en basit günlük işlerinde dahi üçüncü kişilere bağımlılığı, engelli bireyin özerkliğini çığneme durumunu, kişinin fiziksel ve psikolojik bütünlüğünü başkalarına karşı koruma yükümlülüğünün ihlali olarak değerlendirebilirdi.

Bilindiği üzere AİHM, AİHS’te yer alan kavramları yorumlarken soyut bir muhakeme yürütmemekte; günümüz mevzuatından, uygulamasından ve

⁷ AİHM, Başvuru No. 27677/02, Kabul Edilmezlik Kararı, 08.07.2003. (<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23318>, erişim: 17.04.2020).

⁸ AİHM, Başvuru No. 56550/00, Kabul Edilmezlik Kararı, 11.04.2006. (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-75427%22%5D%7D>}, erişim: 17.04.2020).

⁹ GÜL, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, s. 37.

¹⁰ X ve Y v. Hollanda, Başvuru No. 8978/80, 26.03.1985, para. 23. (<https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57603%22%5D%7D>}, erişim: 16.05.2020).

karşılaştırmalı hukukundan yararlanmaktadır.¹¹ Bu çerçevede Mahkeme, engellilik durumunu yorumlarken EHİS'ten istifade etmekte ve AİHS'i bu bağlamda yorumlamaktadır. EHİS'in yürürlüğe girmesiyle birlikte, AİHS'in dinamik yapısı gereği, Z.H. v. Macaristan kararını kaleme alırken AİHM'in bu defa EHİS'in insan hakları hukukuna kattığı değerden istifade ettiği görülmektedir. Doğuştan sağır-dilsiz, okuma-yazma bilmeyen ve zihinsel engelli olan Z.H'nin, vatandaşı olduğu Macaristan'da hırsızlık sebebiyle tutuklanması ve tutukluluk sürecinde engel durumu dikkate alınarak makul düzenleme de dahil gerekli tedbirlerin alınmaması¹² ve mahkumiyeti dolayısıyla AİHM'e başvurulmuştur. AİHM, ihlal olup olmadığını değerlendirirken EHİS'i ve karar alma süreçlerine katılım konusunda Engellilerin Hakları Komitesi (EHK)'nin yaklaşımını dikkate alarak engellilerin temsilcisi olan örgütlerin görüşlerine de yer vermiştir. Aynı zamanda EHİS m. 2/4 (makul düzenleme), m. 13 (adalete erişim hakkı) ve m. 14'ten (kişi özgürlüğü ve güvenliği) yararlanarak Z.H.'nin hapiste kötü muamele gördüğüne ve kendisinin engellilik durumunun göz

¹¹ Şeref GÖZÜBÜYÜK / Feyyaz GÖLCÜKLÜ, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, 9. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011, s. 143.

¹² 2 Kasım 2009'dan beri, daha önce işlediği iddia edilen suçlardan da aranan Z.H, rutin bir kimlik kontrolü sırasında elinde çaldığı iddia edilen bir eşya ile yakalanmış ve kaçmaya teşebbüs etmiş. Bu durum üzerine, Macar Polisi mevzuat gereği Z.H'yi polis merkezine götürmüştür. Merkezde, değişik bir takım işaretler aracılığıyla bir şeyler anlatmaya çalıştığı fark edilince, işaret dili tercümanı çağırılmış. Aynı günün devamında Z.H, avukatı olmaksızın sorgulanmış ve hırsızlıkla suçlanmış. Bu iddiaya karşılık olarak Macaristan, Z.H'nin suçlamayı getirilen işaret dili tercümanı aracılığıyla anladığını ve kabul ettiğini iddia etmiştir. Ancak Z.H. böyle bir şeyin mümkün olmadığını, getirilen tercümanla aynı işaret dilini konuşmadıklarını ve bu yüzden hiçbir şey anlamadığını belirtmiştir. Yaklaşık dört ay tutuklu olarak hapiste kalan Z.H., bu süreçte tutukluluk koşullarının kendi özel durumuna uygun olmadığını ve hatta diğer tutuklu ve hükümlüler tarafından cinsel ve diğer türlü saldırılara maruz kaldığını belirtmiştir. Devlet ise, Z.H'nin söylediklerinin aksine, her türlü önlemin alındığını, hatta gardiyana kolayca ulaşabilmesi için ona en yakın yerde kaldığını iddia etmiştir. Ardından Z.H başka bir tutukevine sevk edilmiş ve bu esnada yerel mahkeme Z.H'nin işaret dilini bilmediğini, sadece annesi ile anlaşabildiği bir takım özel işaretler kullandığını tespit etmiş ve bu durum, mahkeme kayıtlarına geçmiştir. Bu nedenle hapis süresinin azaltılmasına karar verilmiştir. Z.H'nin hırsızlık suçu işlediği sabit görülmüş, kendisine bir avukat atanmış ve yine bir işaret dili tercümanı görevlendirilmiş. Ayrıca bir adli psikiyatr muayene için görevlendirilmiş ve bu uzman 30 Temmuz 2011 tarihli raporunda Z.H'nin yetilerinin büyük ölçüde az olmasına dikkat çekmiş ve 'kısıtlı hapis'in (bazı hakların serbest bırakıldığı) daha uygun olacağını belirtmiştir. 27 Eylül 2011'de yerel mahkeme bu rapor doğrultusunda kısıtlı hapse karar vermiştir. AİHM, Başvuru No. 28973/11, 08.02.2013. (<http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-114276>, erişim: 17.04.2020).

önüne alınmadığına, önlemlerin yetersiz olduğuna kanaat getirmiş ve Sözleşme m. 3'ün (işkence yasağı) ve m. 5/2'nin (özgürlük ve güvenlik hakkı) ihlaline karar vermiştir.¹³

Bölgesel düzeyde engelliliğe ilişkin insan hakları politikası oluşturulmasında EHİS'in kattığı değere bakacak olursak; Türkiye'nin de kabul etmiş olduğu 2013-2022 Asya-Pasifik Engelliler Onyılına dair Bakanlar Deklarasyonu ile Asya-Pasifik Bölgesinde Engelli Bireyler için "Hakların Hayata Geçirilmesine" Yönelik Incheon Stratejisi karşımıza çıkmaktadır.¹⁴ "Politik süreçlere ve karar alma mekanizmalarına katılımın teşvik edilmesi" ve "bilgi ve iletişim sistemlerine erişimin iyileştirilmesi" gibi konumuz bağlamında önem taşıyan iki unsuru on temel hedefi içinde ele alan Incheon Stratejisi EHİS'te düzenlenen temel ilkeler üzerine kurulmuştur.¹⁵

Yine EHİS'ten hareketle oluşturulmuş bir başka bölgesel politika belgesi, "Avrupa Konseyi Engellilik Stratejisi 2017-2023"tür.¹⁶ Avrupa Bölgesi'nde AİHS ve Avrupa Sosyal Şartı başta olmak üzere, engellilik alanında

¹³ AİHM, Başvuru No. 28973/11, 08.02.2013.

¹⁴ Birleşmiş Milletler Asya-Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (ESCAP) "2013-2022 Asya-Pasifik Engelliler Onyılına dair Bakanlar Deklarasyonu ile Asya-Pasifik Bölgesinde Engelli Bireyler için "Hakların Gerçeğe Dönüştürülmesine" Yönelik Incheon Stratejisi", Bangkok, Kasım 2012.

(<https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/uluslararası-mevzuat/turkce.pdf>, erişim: 14.04.2020).

¹⁵ "Incheon Stratejisi", s. 15.

(<https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/uluslararası-mevzuat/turkce.pdf>, erişim: 14.04.2020). Incheon Stratejisi'nin yaşama geçirilmesi için öngörülen 2013-2022 arasındaki zaman dilimi, Asya-Pasifik Engelliler Onyılı olarak belirtilerek "Hakları Hayata Geçirmek" için "10 Hedef" olarak düzenlenmektedir. Bu hedefler şöyledir: (i) Yoksulluğun azaltılması ve çalışma ve istihdam koşullarının iyileştirilmesi, (ii) politik süreçlere ve karar alma mekanizmalarına katılımın teşvik edilmesi, (iii) Fiziksel çevre, toplu taşıma, bilgi ve iletişim sistemlerine erişimin iyileştirilmesi, (iv) sosyal korumanın güçlendirilmesi, (v) engelli çocuklar için erken destek ve eğitim hizmetlerinin yaygınlaştırılması, (vi) cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi, (vii) felaket riski azaltma ve yönetme programlarına engellilik boyutunun dahil edilmesi, (viii) engellilik verilerinin güvenilirliğinin ve karşılaştırılabilirliğinin iyileştirilmesi, (ix) Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin onay ve uygulama süreçlerine ve ulusal mevzuatın Sözleşme ile uyumlaştırılması sürecine hız verilmesi, (x) alt bölgesel, bölgesel ve bölgelerarası işbirliğinin ilerletilmesi. "Incheon Stratejisi", s. 13. (<https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/uluslararası-mevzuat/turkce.pdf>, erişim: 14.04.2020).

¹⁶ Human Rights: A Reality For All-Disability Strategy 2017-2023, Council of Europe, Mart 2017. (<https://www.coe.int/en/web/disability/strategy-2017-2023>, erişim: 16.04.2020). *YÜHFD Cilt: XVIII Sayı:1 (2021)*

belirlenen öncelikler çerçevesinde insan haklarının yorumlanması ve yaşama geçirilmesi amacıyla hazırlanan Engellilik Stratejisi de EHİS ile uyumlu şekilde hazırlanmış ve konumuz bakımından erişilebilirlik öncelikli çalışma ve faaliyet alanı olarak belirlenmiştir.¹⁷ O halde EHİS'in insan hakları hukukuna kattığı değere daha yakından bakmak faydalı olacaktır.

21. yüzyılın ilk küresel düzeydeki uluslararası insan hakları sözleşmesi olan¹⁸ EHİS'e duyulan ihtiyacın tek nedeni, BM çatısı altında kabul edilen diğer insan hakları sözleşmelerinin engellilik durumunu yeterli şekilde ele almamış olması¹⁹ değildir. Engelli bireyler insan onuruna dayalı hak öznesi olarak sayılmadıklarından başta gelişmekte olan ülkelerin toplumlarında olmak üzere, sosyal yaşamda “görünmez” bir alana itilmektedirler.²⁰ Bu görünmezlik, sadece gündelik yaşamı etkilememekte, aynı zamanda günümüz toplumlarında etkili ve etkin biçimde siyasî ve hukukî süreçlere katılamama, onun bir parçası olamama sonucunu doğurmaktadır. Yine engelliliğe ilişkin önyargılar nedeniyle engelli bireylerin toplum yaşamına katılma yönünde bir eğilimleri veya kapasiteleri olmadığı yönünde bir kalıpyargının hakim olduğu görülmektedir.²¹

¹⁷ Strateji Belgesi'nde belirlenen çalışma ve faaliyetlerde öncelikli alanlar, (i) eşitlik ve ayrımcılık yasağı, (ii) farkındalık yaratma, (iii) erişilebilirlik, (iv) hukuk önünde eşit tanınma, (v) sömürü, şiddet ve istismara maruz kalmama olarak belirlenmiştir. Human Rights: A Reality For All-Disability Strategy 2017-2023, Council of Europe, Mart 2017, s. 4-5. (<https://www.coe.int/en/web/disability/strategy-2017-2023>, erişim: 16.04.2020).

¹⁸ UN General Assembly, Convention on the Rights of Persons with Disabilities : Resolution/adopted by the General Assembly, 24 January 2007, A/RES/61/106. (<https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2.html>, erişim: 16.04.2020).

¹⁹ Gerard QUINN / Theresia DEGENER / Anna BRUCE, Human Rights and Disability: The Current Use and Future Potential of United Nations Human Rights Instruments in the Context of Disability, United Nations Press, Geneva, 2002, s. 288.

²⁰ QUINN / DEGENER / BRUCE, s. 14; İdil Işıl GÜL, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi”, Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler, Çayır, Kenan/ Soran, Melisa/ Ergün, Melike (ed.), Karekök Yayınları, İstanbul, 2015, s. 34. Engelli bireylerin %80'i gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır. Department of Economic and Social Affairs, Disability Factsheet on Persons with Disabilities. (<https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/factsheet-on-persons-with-disabilities.html>, erişim: 10.04.2020).

²¹ Gerard QUINN, “The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Toward a New International Politics of Disability”, Texas Journal on Civil Liberties & Civil Rights, C. 15, Sa. 1, Güz 2009, s. 37; Michael PERLIN, “My Sense of Humanity Has Gone Down the Drain: Stereotypes, Stigma and Sanism”, Stereotypes and Human Rights Law, Eva Brems/Alexandra Timmer (ed.), Intersentia, UK, 2016, s. 98.

Hak ve özgürlüklerin engelliliğe dayalı ayrımcılığın önlenmesi koşuluna bağlı olarak gerçekleşebileceği temelinde hazırlanan ve bu açıdan “hibrit” bir sözleşme²² olan EHİS’in kendine özgü yaklaşımının farklı boyutları söz konusudur. İlk olarak karşımıza Sözleşme’nin insan haklarını düzenlerken engellilik olgusuna hem hak temelli bütüncül bakış açısıyla açıklık getirdiği²³ hem de engellilik alanının temel kavramlarından ne anlaşılması gerektiği konusunda bir standart ortaya koyduğu görülmektedir. Örneğin Sözleşme öncesi süreçte engellilik kavramı, bireyin kendisiyle ilişkili ve onunla sınırlı kişisel bir durum olarak değerlendirilmekteydi.²⁴ Sözleşmeyle birlikte engellilik toplumsal bir mesele olarak ele alınmakta ve bu konudaki temel standartlar, Giriş kısmı ve m. 1, m. 2, m. 3’te açık şekilde çizilerek yeni bir engellilik politikası oluşturulmakta ve EHİS aracılığıyla engelli bireylerin hak ve talepleri görünür kılınmaktadır.²⁵

İkinci olarak, EHİS’in dikkate aldığı, engelliliğe dayalı ayrımcılığın ve engelsizlere göre yapılandırılan fiziksel ve sosyal çevrenin değiştirilmesi ve dönüştürülmesi gerektiğini ortaya koyan sosyal modele göre²⁶ devletin yükümlülüklerini yerine getiriş yöntemi ve stratejileri de değişmektedir. Devletin yükümlülüğü, sadece ayrımcılığı yasaklamak şeklinde bir negatif edim değil, önleyici ve giderici tedbirleri de içeren proaktif bir görünümde dir.²⁷

Böylece engellilik meselesi, EHİS’te tıbbî bir mesele ya da hayırseverlik işi olarak²⁸ değil, bir insan hakları meselesi olarak ele alınabilmiştir.²⁹

²² QUINN, s.42.

²³ ÇELİK, s. 241.

²⁴ BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin İzlenmesi”, İnsan Hakları Gözlemcileri için Rehberlik: Profesyonel Eğitim Serisi 17, HR/P/PT/17, New York ve Cenevre, 2010 (<https://issuu.com/sivilduun/docs/3087>, erişim: 09.04.2020). Bu bakış açısı tıbbî model tarafından da desteklenmekteydi.

²⁵ QUINN, s. 37.

²⁶ Sosyal model öncesinde genel geçer kabul gören tıbbî model, engelliliğin insan hakları temelinde ele alınmasına olanak vermemekteydi. Sakatlık, bozukluk ya da hastalık olarak ele alınan engelliliğin, tıbbî tedavi ve rehabilitasyonla giderilmesi veya hafifletilmesi gerektiğine işaret eden tıbbî model, kişinin içinde bulunduğu gerçek yaşam koşullarına bakılmasını gerektirmediğinden hakkın öznesi olan engelli bireylerin haklardan yararlanmak bakımından engellenmiş olup olmadıklarını incelemeyeceğinden, ayrımcı muameleleri ortadan kaldırmaya yetmemekteydi. GÜL, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, s. 34.

²⁷ Selda ÇAĞLAR, “Engelli Hakları Sözleşmesi’nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye’nin Uyum Sorunu”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sa. 96, 2011, s. 151.

²⁸ EHİS ile birlikte engelliliğin bir insan hakları meselesi olarak ele alınması, engellileri hayırseverliğin nesnelere olarak değil; birer hak öznesi olarak görmeyi mümkün kılmıştır. *YÜHFD Cilt: XVIII Sayı:1 (2021)*

Bununla bağlantılı olarak Sözleşme'nin yaklaşımında üçüncü önemli hususu, ayrımcılık yasağı ile birlikte eşitlik ilkesinin ele alınış biçimi oluşturmaktadır. EHİS m. 5'e göre devlet, hukuk önünde eşitliği sağlama ve ayrımcılık yapmama yükümlülüklerinin yanı sıra engelli bireylerin haklardan eşit şekilde istifade edebilmesi için makul düzenleme yapma ve fiili eşitliğin sağlanabilmesi için özel tedbirler alma edimleri ile de yükümlendirilmiştir.

Engellilerin Hakları Komitesi de Sözleşme'nin kendine özgü yaklaşımını 7 Numaralı Genel Yorum'unda açıkça ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımın ana bileşenlerini ise Sözleşme'nin engelli bireylerin ve temsilci örgütlerinin Sözleşme'nin görüşülmesi, geliştirilmesi ve taslaklarının hazırlanması da dahil sözleşme yapım sürecine azamî düzeyde katkı sunmaları ve süreçte belirleyici olmaları; dolayısıyla toplumda engelli bireylere ilişkin var olan “*kendi yaşamları ile ilgili veya yaşamlarını etkileyen konularda karar veremedikleri*” yolundaki kalıpyargının kırılması ve bununla bağlantılı olarak karar alma süreçlerinde engellilere danışılmaması ve onları ilgilendiren kararların “onlarsız ve fakat onlar adına alınması” pratiğini dönüştürmesidir. Hatta adı geçen önyargılara dayalı bu pratiği, EHİS'in yapım sürecinde yer alan engellilerin hakları hareketi, karar alım süreçlerine eşit katılım ilkesine dayanarak “*biz olmadan bizim için asla*” (başka bir ifadeyle engelliler olmadan engelliler için asla) sloganı ile tersine

Hayırseverlik yaklaşımında engellilik, yardım temelli olarak ele alınmaktadır. Buna göre engeli, bireyin zafiyeti olarak gören kamu otoritelerinin farklılaşan politik tercihleriyle şekillenen “zafiyeti düzeltme” politikalarıyla işleyen bir sistem söz konusudur. Bu sistem, engelli bireyin bir kuruma kapatılması, çevresinden uzaklaştırılması gibi yöntemlerle dışarıdan kontrol ve denetime dayalı olduğundan, onun gücünü azaltan, bu bağlamda engelli bireyin faaliyet alanını sınırlandıran, çevresiyle bağımlılık ilişkisi kurmasına, dışlama ve ayrımcılığa yol açan niteliktedir. Buna karşılık hak temelli yaklaşımda engellilik, toplumun engelli olmayana göre tasarlanmasından kaynaklanan dışsal bir durum olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda devlet, engelli bireylerin insan haklarının yükümlüsü olarak engelli bireyin özerkliği, güçlenmesi, faaliyetlerinin kolaylaşması ve bağımsız olarak toplumsal yaşama katılabilmesi konusunda edimler yerine getirmektedir. Böylece sosyal içerme ve uyum politikalarıyla ayrımcılık ortadan kaldırılarak eşitlik ilkesinin yaşama geçirilmesi hedeflenmektedir. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin İzlenmesi”, İnsan Hakları Gözlemcileri için Rehberlik: Profesyonel Eğitim Serisi 17, HR/P/PT/17, New York ve Cenevre, 2010 (<https://issuu.com/sivilduun/docs/3087>, erişim: 09.04.2020).

²⁹ World Health Organization, “Why is the Convention on the Rights of Persons with Disabilities important?”, Q&A, 10 Eylül 2013, (<https://www.who.int/news-room/q-a-detail/why-is-the-convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-important>, erişim: 09.04.2020).

çevirmiştir.³⁰ Aynı zamanda Komite, “herkesin kendi yaşamını ve haklarını etkileyen kararlara etkin ve bilinçli bir şekilde katılımının, kamusal karar alma süreçlerinde insan hakları temelli yaklaşıma uygunluğu”nu EHİS özelinde vurgulamaktadır.³¹

EHİS, engellilik bakış açısının diğer uluslararası sözleşmelerde ve uygulamada anaakımlaştırılmasına³² katkı sunmakta; BM’nin diğer insan hakları sözleşmelerinde düzenlenen haklar listesine yenilerini eklemekten veya yeni haklar icat etmekten ziyade, insan haklarının dinamizmini yansıtan bir şekilde, var olan hakları engellilerin ihtiyaçlarına ve taleplerine uyarlamaktadır.³³ Buna koşut olarak Sözleşme, engelli bireylerin “haklara sahip olma hakkı”nın sağlanması³⁴ amacına hizmet etmektedir. İnsan hakları literatüründe dezavantajlı bir grubun anaakımlaştırılması dendiğinde hukukî, siyasî ve toplumsal tüm alanlarda o grubun dezavantajının kaynağındaki durumla ve o durumdan kaynaklı meselelerle ilişki, ilgi kurmak ve hukukî, siyasî ve toplumsal süreçlerin her aşamasında bunları içermek anlaşılmaktadır. Bu bağlamda engelliliğin anaakımlaştırılması, eğitim, sağlık, toplumsal yaşama katılım, bilgiye erişim, kendini ifade etme olanakları, adalet hizmetleri gibi farklı alanların birlikte çalışmasını ve hak temelli bir engellilik bakış açısıyla kurumlar arası politika üretilmesini ifade

³⁰ Engellilerin Hakları Komitesi, Engelli Çocuklar da Dahil Olmak Üzere Engellilerin Temsilci Örgütleri Aracılığıyla Sözleşme’nin Uygulanması ve İzlenmesine Katılımı Hakkında Genel Yorum No. 7, CRPD/C/GC/7, 2018, para. 1, 2, 3, 4. (https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/7&Lang=en, erişim: 16.04.2020).

³¹ UN High Commissioner for Human Rights, Principles and Guidelines for a Human Rights Approach to Poverty Reduction Strategies, HR/PUB/06/12, 2006, para. 64. (<https://www.ohchr.org/Documents/Publications/PovertyStrategiesen.pdf>, erişim: 13.04.2020).

³² Michael Ashley STEIN / Penelope J.S. STEIN, “Disability, Development, and Human Rights: A Mandate and Framework for International Financial Institutions”, University of California, Davis Law Review Review, Sa. 47, 2013, s. 1263. EHİS’e kadar yürürlüğe girmiş olan uluslararası insan hakları sözleşmeleri engelli olsun olmasın, tüm insanlar bakımından o sözleşmenin düzenlediği hak alanında bir koruma sağlamaktadır. Bununla birlikte mevcut sözleşmelerin engelli bireyler bakımından uygulanması söz konusu olduğunda, sözleşmelerin hem lafzının hem de yorumunun engellilik durumunda neler yapılması gerektiğine ilişkin yönlendiricilikten yoksun olduğu ifade edilmektedir. GÜL, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, s. 32.

³³ QUINN, s. 39; Selda ÇAĞLAR, “Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye’de Erişebilirlikleri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 61, Sa. 2, 2012, s. 548.

³⁴ Frédéric MÉGRET, “The Disabilities Convention: Human Rights of Persons with Disabilities or Disability Rights?”, Human Rights Quarterly, C. 30, Sa. 2, Mayıs 2008, s. 500.

etmektedir. Dolayısıyla anaakımlaştırma, insan haklarının bölünmezliği bağlamında hak temelli yaklaşım ile de uyum içindedir. Böylece herhangi bir kurumun, diğer kurumların yapıp ettiklerinden habersiz olmasının, engelliliği kendi politikalarında göz ardı etmesinin ya da engellilik kaynaklı hak ihlallerine göz yummasının önüne geçilmiş olacaktır. Engelliliğin anakımlaştırılması, EHİS Giriş Kısmı (g) bendinde de açıkça vurgulanmaktadır.

Görüldüğü üzere hem uluslararası koruma mekanizmalarınca insan hakları hukuku yorumlanırken hem de bölgesel sosyoekonomik stratejiler ve programlar belirlenirken EHİS'in ortaya koyduğu yaklaşım dikkate alınmaktadır. Konumuz bağlamında hem Incheon Stratejisi'nde hem de Avrupa Konseyi Engellilik Stratejisi 2017-2023'te bilgiye erişim, temel bir hedef olarak belirlenmiştir. Bilgiye erişim, ayrıca ve fakat adalete erişim ile ilgisi vurgulanarak EHİS'te bir hak olarak kendine yer bulmuştur. Adalete erişim, yeni bir tür insan hakkı olmaktan ziyade, bir insan hakları hareketi olarak ortaya çıkmıştır³⁵ ve birden fazla insan hakkını, hakların bölünmezliği, bütünlüğü ve karşılıklı bağımlılığı ilkelerine göre yorumlama olanağı sunan bir süreci ifade etmekte olup EHİS'te bir hak kategorisi olarak formüle edilmiştir. Bilgi edinme hakkını, adil yargılanma hakkını, demokratik topluma katılma hakkını ve ifade özgürlüğünü birlikte ele alma olanağı sunan “adalete erişim hakkı”nın, EHİS ile birlikte ilk kez uluslararası hukukta bağımsız bir hak olarak düzenlendiği görülmektedir. Bu bağlamda içinde bulunduğumuz yüzyılın gerekliliklerine yanıt veren EHİS'in yukarıda açıklanan kendine özgü yaklaşımı ve insan haklarına kattığı değer göz önünde bulundurularak bilgi edinme hakkı yeniden ele alınmalıdır.

II. Bilgi Edinme Hakkı, Erişim Hakkı ve EHİS

İnsan haklarının çeşitli tasnif edilme biçimlerine göre aynı insan hakkı, farklı şekillerde kategorize edilebilmektedir. Bilgi edinme hakkı, Jellinek'in “devletin müdahalesinin ölçütüne dayalı” klasik tasnifine göre aktif statü hakları içinde karşımıza çıkmaktadır.³⁶ Adlandırma farklı olmakla birlikte,

³⁵ Kağıt üzerindeki hakların gerçek yaşamda herkes tarafından aynı etkinlikte kullanılmamasının ardındaki nedenleri, hukuk sisteminin kendi yetersizliklerinin ötesinde aramak gerektiğini vurgulayan adalete erişim hareketine göre yargılama hukukunda hukukî şekilcilik aşılarak yargılamaı ilgilendiren tüm süreç ve aşamalarda hem hak ve özgürlüklerin bireylere eşit şekilde tanınması hem de bu hak ve özgürlüklerden etkin şekilde faydalanılması dikkate alınmalıdır. Seda KALEM BERK, Türkiye’de “Adalete Erişim”: Göstergeler ve Öneriler, TESEV Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2012, s. 16-17.

³⁶ Münici KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 6.

1982 Anayasası'nda da klasik tasnife uygun düşen bir tasnif biçimi benimsenmiştir.³⁷ Buna göre bilgi edinme hakkı, siyasî haklar içinde düzenlenmektedir. Benzer şekilde kuşaklara göre tasnif bakımından bilgi edinme hakkı birinci kuşak haklar içinde düşünülmektedir. Gerçekten de tarihsel olarak bilgi edinme hakkının kökenlerinin, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi m. 11'de düzenlenen her yurttaşın düşüncelerini serbestçe yayma hakkına ve m. 15'te düzenlenen kamu görevlilerinden hesap sorma hakkına dayandırıldığı görülmektedir.³⁸ Bilgi edinme hakkının uluslararası gelişimi ise İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si m. 19'a göre herkesin herhangi bir yoldan ve hangi ülkede olursa olsun bilgi ve düşünceleri arama, alma ve yayma özgürlüğü kapsamında değerlendirilmektedir.

Tarihsel kökeni ve ifade özgürlüğüyle bağlantısı bakımından birinci kuşak hak demeti içinde düşünülen bilgi edinme hakkı, özellikle 2000'li yıllar itibariyle bilginin 21. yüzyıl toplumları için önemini ön plana çıkması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin bilgiye erişimi kolaylaştırıcı etkisiyle birlikte bilgilenme özgürlüğü ve bilgiye erişim hakkı bağlamında üçüncü kuşak haklar arasında da anılmaya başlamıştır.³⁹

Günümüzde devlete negatif veya pozitif bir edim yüklemesi düşüncesi üzerine kurulu tasnifler, insan haklarının bütünlüğü, bölünmezliği ve karşılıklı bağımlılığı ilkeleri⁴⁰ gereği terk edilmektedir. İnsan haklarına ilişkin devletin yükümlülükleri konusunda uluslararası standartlar, insan haklarının bütünlüğü de gözetilerek BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin eşitlik ilkesi hakkındaki 16 Numaralı Genel Yorum'unda devletin üçlü edim yükümlülüğü olarak ortaya konulmuştur. Bunlar, (i) saygı gösterme, (ii) koruma, (iii) gereğini yerine getirme yükümlülükleridir.⁴¹ Üçlü edim tasnifi aracılığıyla her bir hakkın yaşama geçmesi için gerekli edimler, o hakkın belirli özelliklerini gözeterek tespit edilebilmektedir. Bu da hakların gerçekleşmesinde sadece negatif-pozitif

³⁷ ANAYURT, (2000), s. 51.

³⁸ Tuğba ASRAK HASDEMİR, "Türkiye'de Kamusal İletişim ve Bilgi Edinme: 10 Yıllın Ardından Panoramik Bir İnceleme", Amme İdaresi Dergisi, 2014, C. 47, Sa. 3, s. 114.

³⁹ ASRAK HASDEMİR, s. 115.

⁴⁰ AKAD / VURAL DİNÇKOL / BULUT, s. 286; ANAYURT, (2000), s. 56-57; ALGAN, s. 73-74.

⁴¹ BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakları Kullanmada Erkeklerle ve Kadınlara Eşit Hak Sağlanmasına İlişkin Genel Yorum No. 16, UN Doc. E/C. 12/2005/4, 2005, para. 17-21.

(https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2f2005%2f4&Lang=en, erişim: 16.04.2020).

YÜHFD Cilt: XVIII Sayı:1 (2021)

edim gibi kısıtlı bir bakış açısı yerine, devlete herkesin haklardan istifade edebilmesini olanaklı kılan kapsayıcı edimlerde bulunma kapasitesi sunmaktadır. Bu anlamda örneğin tipik bir medenî hak olarak kabul edilen adil yargılanma hakkı, mahkemelere ücretsiz erişim hakkını da kapsayacağından haktan herkesin istifade edebilmesi için ücretsiz avukat sağlanması, bilgi ve belgelere erişim gibi uygulamalar devlet müdahalesini gerektirecektir.⁴²

EHİS'te düzenlenen hak ve özgürlükler ve bunlar bakımından devletin yükümlülüklerinden ne anlaşılması gerektiğini Genel Yorumları aracılığıyla ortaya koyan EHK, erişilebilirliği düzenleyen m. 9'u ele aldığı 2 Numaralı Genel Yorum'unda⁴³, Bilgi Toplumu Dünya Zirvesi'nde kabul edilen "İlkeler Bildirgesi"ne atıfla erişilebilirliğin kapsamını belirlemektedir. Buna göre erişilebilirlik dendiğinde günümüzde "kalkınma için küresel bilginin paylaşılması ve güçlendirilmesi ekonomik, sosyal, siyasî, sağlıkla ilgili, eğitimsel ve bilimsel etkinlikler hakkında bilgiye hakkaniyetli erişimin önündeki engellerin kaldırılması ve evrensel tasarım ve yardımcı teknolojilerin kullanılması dahil kamusal alan bilgisine erişimin kolaylaştırılması yoluyla zenginleştirilebilir."⁴⁴ Komite'ye göre erişilebilirlik, engelli bireylerin topluma eşit ve tam olarak katılımının ve tüm insan hakları ve özgürlüklerini yaşama geçirmenin yaşamsal önemi haiz "önkoşulu" niteliğindedir.⁴⁵ Aynı zamanda Komite, devletin insan haklarına ilişkin saygı gösterme, koruma ve gereğini yerine getirmeden ibaret üçlü edim yükümlülüğünün engelli bireylere eşit biçimde sağlanmasının ancak erişilebilirliğin güvence altına alınması ile mümkün olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile EHK, erişilebilirliğin engellilik yaklaşımı aracılığıyla "erişim hakkı" bağlamında ele alınması gerektiğini belirtmektedir.⁴⁶ Tüm bu hususlar dikkate alındığında bilgi edinme

⁴² Özge YÜCEL DERİCİLER, Sosyal Haklar ve İnsan Hakları Hukuku Çerçevesinde Devletin Yükümlülükleri: Refah Devletinin Krizi Ekseninde Bir İnceleme, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2014, s. 232.

⁴³ Engellilerin Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 2, CRPD/C/GC/2, 2014, para. 9. (https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/2&Lang=en, erişim: 16.04.2020).

⁴⁴ Bilgi Toplumu Dünya Zirvesi, "İlkeler Bildirgesi: Bilgi Toplununun İnşası: Yeni Binyılda Küresel bir Zorluk" (Declaration of Principles: Building the Information Society: A Global Challenge in the New Millennium)", WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E, s. 295, para. 25.

(<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0016549204043613>, erişim: 11.05.2020).

⁴⁵ Engellilerin Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 2, CRPD/C/GC/2, 2014, para. 12.

⁴⁶ Engellilerin Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 2, CRPD/C/GC/2, 2014, para. 14.

hakkının, EHİS'in bilgiye erişim hakkı, adalete erişim yaklaşımı ve bu hakları kesen erişilebilirlik ilkesi ile birlikte ele alınması gerekmektedir.

A. Engelli Bireylerin İnsan Hakkı Olarak Bilgi Edinme ve Bilgiye Erişim

Hem ulusal hem de uluslararası hukuk belgelerinde bilgi edinme hakkı, gerek düzenleniş biçimi gerekse uygulamadaki farklılıklar dolayısıyla bilgilendirme hakkı, bilgi ve belgeye erişim hakkı veya bilgiye erişim hakkı gibi birbirine yakın anlamda, değişik adlandırmalarla karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷ Terim çeşitliliğinin nedeni konusunda iki gelişmenin etkili olduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilki, hakkın ilk kez talep edildiği ve tanındığı dönemde ifade özgürlüğü ile sıkı ilişkisi üzerinden hareket edilmiş olmasıdır. İkinci olarak ise zamanla kamu otoritelerinin demokratik toplumlarda hesap verebilirliği, açıklığı ve şeffaflığının öneminin anlaşılması gündeme gelmiştir. Böylece hakkın özüne uygun olarak kullanılabilmesi için devlete, yönetilenlere bilgi ve belgelere erişimlerini sağlama yükümlülüğü getirilerek erişim hakkı ile birlikte hakkın formüle edildiği gözlemlenmektedir. Eş zamanlı olarak bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler de bilgiyi edinmede erişimi kolaylaştırıcı hususları ortaya çıkarmış ve erişim hakkının bilgi edinme hakkı ile birlikte ele alınması yaklaşımını doğurmuştur.

Bu farklı kavramsallaştırmaların ortak noktasının, bireyler bakımından kamu otoritelerinden bilgi ve belge edinmeyi ve hak arama bilincini, devlet açısından yetkilerin sınırlanması ve işlevlerin denetimini kapsamaması olduğu söylenebilir.⁴⁸ İç hukukumuz açısından konuya bakacak olursak, dilekçe hakkı, 1982 Anayasası m. 74'te düzenlenmiş olup m. 36'daki yargısal

⁴⁷ ASRAK HASDEMİR, s. 115. Farklı hukuk belgelerinde farklı ifadelerle formüle edilmekle birlikte hakkın özünde hem bireysel hem toplumsal olarak kendini ifade edecek bilgiyi haiz olma hem de yönetimden hesap sorabilme amaçları yer almaktadır. Örnekler için bkz. ulusal düzeyde 1982 Anayasası (m 74) ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, bölgesel düzeyde Afrika İnsan ve halkların Hakkı Şartı (m. 9), Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi (m. 13), Afrika Birliği Yolsuzluğu Önleme ve Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi (m. 9), Resmî Belgelere Erişime İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (m. 2); küresel düzeyde Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (m. 19), Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi (m 13).

⁴⁸ Ramazan ŞENGÜL, "Avrupa Konseyi Belgelere Erişim Özgürlüğü Sözleşmesi Karşısında Türkiye'de Bilgi Edinme Hakkı", Amme İdaresi Dergisi, 2014, C. 47, Sa. 3, s. 94; Abdullah SEZER, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Dilekçe ile Başvuru Hakkı", Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları, Çağlar, Selda (ed.), Beta Yayınları, İstanbul, 2010, s. 214-215.

başvuru hakkı ile birlikte düşünülmesi gereken ve fakat ondan farklı bir haktır. Çünkü dilekçe hakkı, yargı organları dışında siyasi ve idari birimlere dilek ve şikayetlerin sunulmasını sağlayan araçlardan biridir.⁴⁹ Dilekçe hakkı, bireylerin kendileriyle ya da kamusal işlerle ilgili olarak, tek başlarına veya topluca, yargı organı dışında kalan kamu otoritelerine uğradıkları haksızlıklar, sorunlar konusunda dilek ve şikayetlerini sunup çözüm bulmalarını istemelerinden ibaret bir insan hakkıdır.⁵⁰ Özellikle toplumun ekonomik olarak zayıf veya dezavantajlı kesimlerinin dilek ve şikayetlerini yönetime iletebilmelerinin en kolay, ucuz ve pratik aracı olan dilekçe hakkı, bu yönüyle demokratik topluma katılımın yollarından da biridir.

Bilgi edinme hakkının öncüsü olarak kabul edilen dilekçe hakkı, temel hak ve özgürlüklerin iç hukukumuzda gelişimi bakımından çok yeni bir hak olmasa da kamu otoritelerinin kendilerine sunulan dilekçeleri cevapsız bırakması ya da hareketsiz kalması gibi yaygın idari pratik dolayısıyla, dilekçe hakkının tek başına demokratik yaşama katılım, ifade özgürlüğü ve bilgiye erişim gibi amaçları gerçekleştirmede ne kadar etkili olduğu tartışmalı olmuştur.⁵¹ Yine dilekçe ile ilgili makamlara başvurma hakkının telafisi mümkün olmayan veya zor olan zararlar ortaya çıktıktan sonra, diğer bir deyişle hukuki uyumsuzluk doğduktan sonra gündeme gelmesi nedeniyle bilgi edinme hakkı kadar etkin olmadığı düşünülmektedir.⁵² Bu nedenle de bilgiye erişimi daha etkili ve kapsamlı hale getirebilmek amacıyla, demokratik ve şeffaf yönetimin gereği olarak 2003 yılında Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun yürürlüğe girdiği görülmektedir. Bu anlamda bilgi edinme hakkı, dilekçe hakkını da kapsayacak şekilde, her türlü bilgi ve belgeden haberdar olunmasına ve bunların kişiye iletilmesine yönelik talepte bulunmayı içerecek şekilde anlaşılmaktadır.⁵³ Adı geçen Kanun ile bilgi edinme hakkından istifadede esas alınacak temel ilkelerin eşitlik, tarafsızlık ve açıklık olduğu hukuken koruma altına alınmıştır. 2010 Anayasa Değişikliği ile de bilgi edinme hakkı, 1982 Anayasası m. 74'ün madde başlığına ve hükmün içine eklenerek anayasal düzeyde açıkça güvence altına alınmıştır. Yine hem Anayasada hem de Kanunda düzenlendiği haliyle tüm bilgi ve belgelerin başvuranların erişimine etkin ve

⁴⁹ Ömer ANAYURT, "1982 Anayasası ve 3071 Sayılı Kanuna Göre Dilekçe Hakkı", İnsan Hakları Yıllığı (2001-2002), C. 23-24, 2002, s. 95.

⁵⁰ ANAYURT, (2002), s. 95-96.

⁵¹ ANAYURT, (2002), s. 97 ve 123.

⁵² SEZER, s. 218.

⁵³ SEZER, s. 218.

hızlı bir şekilde sunulması amacına hizmet eden bilgi edinme hakkının kullanılmasında, dilekçe hakkından farklı olarak “ilgililik” veya “manfaat” koşulu aranmadığından, başvuru kurum ve kuruluşlarca yapılan “*bu bilgiyi ne amaçla istiyorsunuz?*” ya da “*bu bilginin sizinle olan ilgisi belirlenmemiştir.*” gibi değerlendirmeler yerinde görülmemektedir.⁵⁴

Bunun yanı sıra aynı Anayasa Değişikliği ile kamu denetçisine başvurma hakkı tanınmıştır. Hükmün son halini engellilik bağlamında değerlendirecek olursak; dilekçe hakkı, bilgi edinme hakkı ve kamu denetçisine başvuru hakkı, bireylerin kamu otoriteleri karşısında sorunları dile getirme, şeffaflık talep etme, çözüm arama, demokratik yaşama katılım için farklı yollar olsa da⁵⁵, hepsi birbirini tamamlayıcı ve bilgiye erişimi pekiştirici niteliktedir. Aynı zamanda bilgi edinme hakkı, hak arama özgürlüğünün bir görünümü olmak bakımından adalete erişim sürecinin ilk önemli adımını oluşturmaktadır. Benzer şekilde EHİS m. 33’te öngörülen sözleşmecî devletlerin EHİS’in iç hukukta uygulanmasının teşvik ve temin edilmesi ve gelişmelerin izlenmesi amacıyla bağımsız bir denetim mekanizması kurma yükümlülüğü, engelli bireylerin bilgiye erişimini ve hak arama özgürlüğünü güçlendirici niteliktedir. Ancak bu yükümlülük, henüz Türkiye tarafından yerine getirilmemiştir.

Genel olarak toplumda haklarını etkili şekilde bilmeyen, savunacak araçlardan yoksun olan ve hak ihlallerine maruz kalanlar; engelliler, kadınlar, göçmenler, yaşlılar gibi dezavantajlı gruplar olarak karşımıza çıkmaktadır. EHİS, engellilerin bağımsız ve insan onuruna uygun bir yaşam sürebilmeleri için fiziksel çevreye, halka açık diğer tesislere, hizmetlere ve ulaşımına olduğu kadar, toplumun diğer üyeleriyle eşit şekilde bilgi ve iletişim teknolojileri dahil bilgiye ve iletişime erişimlerinin sağlanması gerekliliğini vurgulamaktadır.⁵⁶ Bu bağlamda bilgiye erişimin bir diğer önemli boyutunu farklı engel türlerine göre hukuk dilinin, yargı usulünün ya da idarî düzenlemelerin anlaşılabilirliğinin giderilmesi oluşturmaktadır. Özellikle engellilerin insan haklarıyla ilgili hukukî ve idari düzenlemelerin dil ve içerik bakımından anlaşılabilir olması durumunda bilgiye erişim mümkün olmayacaktır.⁵⁷

⁵⁴ ASRAK HASDEMİR, s. 118; TBMM, Bilgi Edinme Hakkı Kanunu Çalıştayı Sonuç Raporları, 10. Yıl Çalıştayı, 27 Mayıs 2013, s. 16. (https://www.tbmm.gov.tr/bilgiedinme/bilgi_edinme_calistay_raporu.pdf, erişim: 10.12.2020).

⁵⁵ ANAYURT, (2002), s. 97.

⁵⁶ ÇAĞLAR, (2012), s. 543.

⁵⁷ ÇAĞLAR, (2011), s. 168.

O halde bilginin edinilmesinde kurulacak “iletişim”in ve “dil”in niteliğine açıklık getirilmesi gerekmektedir. Bu meseleye EHİS m. 2’de değinilmektedir. EHİS m. 2/1 ve m. 2/2’ye göre:

“‘İletişim’ erişilebilir bilgi ve iletişim teknolojisi dahil dilleri, metin gösterimini, Braille alfabesi kullanarak ve dokunarak iletişimi, büyük harflerle baskıyı, yazılı, işitsel ve erişilebilir çoklu medyayı, sade dili, işitsel okumayı, beden dilini, diğer tür, biçem ve araçlarla gerçekleşen iletişimi içermektedir; ‘Dil’ sözlü dili, işaret dilini ve sözlü olmayan diğer dilleri kapsamaktadır.”⁵⁸

Engelli bir birey, sorunun çözümü konusunda Braille (kabartma) alfabesi, işaret dili tercümanı ya da ilgili dokümanın ses kaydının temini için idarî makama bir dilekçe sunmuş ve fakat dilekçeye hiç cevap verilmemişse bu durumda kişinin yargısal yollara başvuru hakkı doğacaktır. Bu durum, adalete erişim yaklaşımı ile bilgiye erişim ve bilgi edinme hakkı bağlamında değerlendirildiğinde iki önemli sonuca ulaşılmaktadır: (i) Adalete erişim hakkı yaklaşımı, idarenin “hakkını mahkemede ara” tutumuna karşı olarak dava yolu gibi malî açıdan külfetli, uzun ve hakkın gerçekleşmesi bakımından pratik olmayan bir yöntem yerine, ya hakkın birey tarafından talep edilmesini veya şikayete konu olmasını beklemeden yerine getirilmesini ya da dilekçe, bilgi edinme gibi yollarla birlikte derhal gerçekleştirilmesini olanaklı kılmaktadır; (ii) her koşulda dava yoluna gidilmesi gerektiği ise, bu defa engellilik bakış açısıyla yargılamanın her aşamasında erişilebilirlik güvence altına alınmış olmalıdır.

Bu iki hususun vücut verdiği bir üçüncü önemli nokta ise engelli bireyin kamu otoriteleri tarafından mağdurlaştırılmaksızın hakkın öznesi olarak konumlandırılmasıdır. Şöyle ki tutuklu, hükümlü, gözaltında olan veya hakkında şikayet olan engelli bireyin, herkes ile eşit derecede cezasını çekmesinin, alınan tedbire riayet etmesinin vb. ötesinde engellilik durumundan kaynaklı bir insan hakları ihlaline maruz kalmaması gerekmektedir.

EHK, engelli bireylerin bilgiye erişimlerinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasının önemine dikkat çekmektedir. EHK’ye göre internet dahil olmak üzere yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanmaları sağlanmalı ve okunması kolay formatlarda, frekans ve ses

⁵⁸ UN General Assembly: Convention on the Rights of Persons with Disabilities : Resolution/adopted by the General Assembly, 24 January 2007, A/RES/61/106. (<https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2.html>, erişim: 16.04.2020).

yükseltici ya da diğer alternatif biçimlerde, bunları kullanan engelli bireylere sunulmalıdır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinden asgarî maliyetle yararlanabilmek için gerekli üretim, tasarım ve altyapı, erken aşamada tasarlanmalı, geliştirilmeli, üretilmeli ve dağıtılmalıdır.⁵⁹

EHİS m. 21’de ayrıntılı olarak bilgi ve iletişimin erişilebilirliğinin uygulamada nasıl sağlanabileceği açıklanmaktadır. Maddeye göre alınması gereken tedbirler şu şekildedir:

a. Kamuya sunulması amaçlanan bilginin engellilerin erişebileceği biçimlerde ve farklı engelli gruplarına uygun teknolojilerle güncel olarak ve ek bir bedel alınmaksızın sunulması;

b. Engellilerin resmi temaslarda işaret dillerini, Braille alfabesini, beden dilini ve tercih ettikleri diğer tüm erişilebilir iletişim araç ve biçimlerini kullanmalarının kolaylaştırılması;

c. Kamuya açık hizmet sunan özel kuruluşların internet dahil olmak üzere, engellilerin erişebileceği ve kullanılacağı biçimde bilgi ve hizmet sunmalarının teşvik edilmesi;

d. İnternet aracılığıyla bilgi sunanlar dahil olmak üzere kitle iletişim hizmeti sunan kurumların hizmetlerini engellilerin erişebileceği şekillerde sunmalarının teşvik edilmesi;

e. İşaret dili kullanımının kabul ve teşvik edilmesi.”

Bu düzenleme bağlamında konunun iki önemli boyut karşımıza çıkmaktadır. İlki, engelli bireylerin her yurttaş gibi temel hukuk bilgisine erişimlerinin önündeki engellerin kaldırılması ve bilgiye erişimleri için güçlenme çalışmalarının yapılmasının gerekliliğidir. İkincisi ise engelli bireylerin dezavantajlarının giderilmesinde ayrımcılık yasağı kapsamında hak temelli yaklaşım için engellilerin insan hakları konusunda bilinçlendirilmelerinin sağlanmasıdır. Böylece EHİS çerçevesinde adalete erişimde karşılaşılan dezavantajlar, bilgiye erişim noktasında giderilmiş olacaktır.⁶⁰

EHK, erişilebilirliğin adalete erişim hakkı (m. 13) ve bilgiye erişim hakkı (m. 21) ile ilişkisini de ele almıştır. Komite’ye göre etkili bir adalete erişim hakkı için kolluk ve yargı sisteminin yer aldığı binalar fiziksel olarak erişilebilir olmalı ve bunların sağladığı hizmet, bilgi ve iletişim de engelli bireylerin erişimine uygun olmalıdır.⁶¹

⁵⁹ Engellilerin Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 2, CRPD/C/GC/2, 2014, para. 21-22.

⁶⁰ Eilionóir FLYNN, “Making Human Rights Meaningful For People With Disabilities: Advocacy, Access to Justice and Equality Before The Law”, The International Journal of Human Rights, C. 17, Sa. 4, 2013, s. 499.

⁶¹ Engellilerin Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 2, CRPD/C/GC/2, 2014, para. 37.

Yine EHK, Genel Yorumlar'ında onurlu bir yaşam sürdürebilmek için insan haklarının bütünlüğü gereği ele aldığı hükümde düzenlenen hak ve özgürlüğün, Sözleşme'deki diğer hak ve özgürlüklerle ilişkisini de değerlendirmektedir. Bu bakımdan EHİS m. 19'da düzenlenen engelli bireylerin bağımsız bir yaşam kurabilmeleri ve topluma tam katılımları ile bilgiye erişim arasındaki yakın ilişkiyi ele almaktadır. EHK'nin 5 Numaralı Genel Yorum'una⁶² göre engelli bireylerin bağımsız yaşamlarına yönelik tam bilgilendirilmiş bir şekilde karar alabilmeleri ve tercihte bulunabilmeleri için destek hizmetleri ve sosyal koruma planları; nerede, kiminle, nasıl yaşayacaklarını ve ne tür hizmetlerin kendilerine en uygun olduğu hakkındaki bilgilerin erişilebilir ve Braille (kabartma), işaret dili, dokunsal ve kolay okuma (Easy Read) formatları gibi güçlendirici biçimler ve alternatif iletişim araçları ve yolları gibi çeşitlendirilmiş kaynaklarla temin edilmelidir. Aynı zamanda bu konulardaki idarî-hukukî düzenlemeler hakkında engelli bireylerin kamu otoritelerine geri bildirimde bulunma ve şikayet mekanizmalarını işletebilme olanakları erişilebilir olmalıdır.⁶³

Engelli bireylerin bilgiye erişiminin yanı sıra EHK, engelli bireyleri temsil eden örgütlerin de engelliliğe ilişkin idarî-hukukî karar alma mekanizmalarına dahil olmalarını demokratik bir toplumda kamusal karar alma süreçlerinin şeffaf ve hesap verilebilir bir şekilde işlemesi için gerekli görmektedir.⁶⁴ Bu nedenle engelli bireyler kadar onları temsil eden örgütlerin de bilgiye eşit erişimi sağlanmalıdır. EHK'ye göre m. 21'de düzenlenen bilgiye erişim hakkı ile kamusal yaşama katılım arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki, Komite tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

“Bilgiye erişim (md. 21) engelli bireyleri temsil eden örgütlerin izleme sürecine dahil olması, tam olarak katılımı ve görüşlerini özgürce ifade etmeleri için gereklidir. Söz konusu örgütler, bilgiye dijital biçimler ve engelliliğe uygun olan diğer teknolojiler de dahil olmak üzere erişilebilir biçimlerde, zamanında ve ek bir masraf gerekmeksizin erişebilmelidir... Örgütlere herhangi bir danışma sürecinden yeterli zaman öncesinde, o

⁶² Engellilerin Hakları Komitesi, Bağımsız Yaşama ve Topluma Dahil Olma Hakkında Genel Yorum No. 5, CRPD/C/GC/5, 2017.

⁶³ Engellilerin Hakları Komitesi, Bağımsız Yaşama ve Topluma Dahil Olma Hakkında Genel Yorum No. 5, CRPD/C/GC/5, 2017, para. 85.

⁶⁴ Engellilerin Hakları Komitesi, Engelli Çocuklar da Dahil Olmak Üzere Engellilerin Temsilci Örgütleri Aracılığıyla Sözleşme'nin Uygulanması ve İzlenmesine Katılımı Hakkında Genel Yorum No. 7, CRPD/C/GC/7, 2018, para. 84.

*duruma özgü bütçe, istatistiki veriler ve bilinçli karar verebilmek için gereken diğer bilgiler, örgütler için erişilebilir hale getirilmelidir.*⁶⁵

Buna göre bilgi edinme hakkı, hem engelli bireylerin topluma eşit katılımları için erişilebilir olmalı hem de engellileri temsil eden örgütlerin hakların yerine getirilmesi sürecine dahil edilmeleri için herkese açık hukukî-idarî yollara erişim de dahil olmak üzere, engellilerin haklarının izlenmesi amacıyla kurulan bağımsız bir denetim mekanizması ile de desteklenmelidir.

B. Bilgi Edinme Hakkının Bir Unsuru Olarak Erişilebilirlik İlkesi

Bilgi edinme, bilgiye erişim, katılım hakkı dendiğinde erişilebilirlik meselesi, temel kesişim kümesini oluşturmaktadır. Aynı zamanda bilgiye erişim, adalete erişimin güvence altına alınmasında da etkili bir hak olduğuna göre adalete erişim ve bilgiye erişim ile erişilebilirlik arasındaki ilişki üzerinde durulmalıdır. Genel olarak erişilebilirlik, ayrımcılık yasağı ile arasındaki yakın ilişki dikkate alınarak dezavantajlı grupların insan haklarını kullanabilmelerinde bir enstrüman olma işlevi yüklenerek kavramlaştırılmaktadır.⁶⁶

EHİS'e baktığımızda erişilebilirlik, hem bağımsız yaşamının ve topluma katılımın koşulu olarak genel bir ilke hem de bağımsız bir insan hakkı olarak düzenlenmiştir.⁶⁷ EHİS m. 3/f'de Sözleşme'nin ruhunu yansıtan genel ilkeler düzenlenmekte olup, bunlardan birinin erişilebilirlik olduğu ifade edilmiştir. Yine EHİS m. 9'da erişilebilirlik, bağımsız bir hak olarak ele alınmış ve bu hakkın unsurlarından birinin de "*bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dahil olacak şekilde bilgi ve iletişim olanaklarına erişim*" olduğu belirtilmiştir. EHİS m. 9'a göre devletin yükümlülüğü, bilgi olanaklarına eşit erişimi sağlamak için uygun tedbirleri almak ve aynı zamanda erişim önündeki engelleri tespit ederek bunları ortadan kaldırmaktır. Bilgi olanakları dendiğinde bilgiyi nereden edindiğimiz sorusu akla gelmektedir. Bilgi edinme olanakları, hem fiziksel olarak bizzat bilgiyi edineceğimiz yere gitme şeklinde hem de bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla bilgiyi edinme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Her iki yolla

⁶⁵ Engellilerin Hakları Komitesi, Engelli Çocuklar da Dahil Olmak Üzere Engellilerin Temsilci Örgütleri Aracılığıyla Sözleşme'nin Uygulanması ve İzlenmesine Katılımı Hakkında Genel Yorum No. 7, CRPD/C/GC/7, 2018, para. 84.

⁶⁶ ÇAĞLAR, (2012), s. 545; Human Rights: A Reality For All-Disability Strategy 2017-2023, Council of Europe, Mart 2017, s.22, para, 56.

(<https://www.coe.int/en/web/disability/strategy-2017-2023>, erişim: 16.04.2020).

⁶⁷ ÇAĞLAR, (2012), s. 544.

bilgiye erişim hakkından engellilerin eşit şekilde istifade edebilmesi EHİS m. 9'un güvencesi altına alınmıştır. Bunun yanı sıra Sözleşme'de düzenlenen her bir hak ve özgürlük alanı için genel bir ilke olarak erişilebilirliğin sağlanması gerekmektedir. Bu haklardan bir tanesi de EHİS m. 13'te düzenlenen adalete erişim hakkıdır.

Görüldüğü üzere Sözleşme'nin pek çok hükmünde ya hakkın ya da devlet yükümlülüklerinin aslî unsuru olarak erişilebilirliğe yer verilmiştir. Konumuz bakımından EHİS m.3/f, m.9, m.13 ve m.21'de erişilebilirlik, ilgili hakların ortak bir unsurudur.⁶⁸ Diğer bir deyişle m. 9'da genel olarak tüm bilgi olanaklarına erişim hakkı düzenlenirken, m. 13'te ve m. 21'de, m. 9'un özel birer görünümü olarak sırasıyla devletlerin, engellilerin adalet sistemi içinde korunmaları ve hukuki yollara katılımları ile engellilerin düşünce ve ifade özgürlüklerini kullanabilecekleri tüm iletişim kanallarının açılması düzenlenmektedir. Aynı zamanda hem m. 9 hem m. 13 hem de m. 21 bakımından m. 3/f temel dayanak noktalarından birini oluşturmaktadır.

EHİS m. 21, engelli bireylerin, toplumun diğer kesimleriyle eşit temellerde, tüm kamusal bilgiye erişilebilir biçimlerde ulaşma, bilgiyi arama, edinme ve ifade etme hakkını düzenlemektedir.⁶⁹ Hükmü, m. 13'te düzenlenen adalete erişim bağlamında düşündüğümüzde EHK'nin bir hak olarak adalete erişim sürecini ne şekilde ele aldığına bakmakta fayda vardır. Komite'ye göre bu hakkın etkin şekilde kullanımı, adalete erişim sürecine katılımın olanaklı ve sürecin şeffaf olmasına bağlıdır. Engelli bireylerin katılımını olanaklı kılan işlemleri ise dört başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; (i) bilgilerin anlaşılabilir ve erişilebilir bir şekilde sunulması; (ii) farklı iletişim biçimlerinin tanınması ve düzenlenmesi; (iii) sürecin tüm aşamalarında fiziksel erişilebilirlik; (iv) adli yardım durumunda, eğer gerekli ise malî yardım sunulmasıdır.⁷⁰ Görüldüğü üzere, Komite'ye göre de engelli bireylerin adalete eşit erişiminin ilk basamağını bilgiye erişim oluşturmaktadır. Etkin katılımın yanı sıra, Komite'ye göre sürecin şeffaflığı için de devlet, bu süreçte tüm bilgilerin erişilebilir ve kullanılabilir

⁶⁸ ÇAĞLAR, (2012), s. 547.

⁶⁹ Engellilerin Hakları Komitesi, Bağımsız Yaşama ve Topluma Dahil Olma Hakkında Genel Yorum No. 5, CRPD/C/GC/5, 2017, para. 85.

(https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/5&Lang=en, erişim: 16.04.2020).

⁷⁰ Engellilerin Hakları Komitesi, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No. 6, 2018, para. 52. (https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/6&Lang=en, erişim: 16.04.2020).

olmasını ve ilgili tüm iddiaların, davaların ve mahkeme kararlarının yeterli şekilde kaydedilmesini ve yayımlanmasını sağlamakla yükümlüdür.⁷¹

EHİS m. 2’de makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi, engelliliğe dayalı ayrımcılık kapsamında değerlendirilmektedir.⁷² Bu noktadan hareketle bireyselleştirilmiş erişilebilirlik düzenlemelerinin makul düzenleme anlamına geldiği belirtilebilir. Çünkü erişilebilirlikle ilgili her türlü tedbir alınsa bile engelliliğin dinamik ve karmaşık yapısı dolayısıyla ilgili hakkın kullanılabilirliği için daha somut, kişiye özgü tedbirlerin alınması gerekebilmektedir. Bu da makul düzenleme ile mümkündür.⁷³ Bu bağlamda EHK, 6 Numaralı Genel Yorumu’nda adalete erişim hakkı kapsamında düzenlenecek usule ilişkin güvencelerin, makul düzenlemenin ana unsurlarından olan “*yükümlüye ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeme*” ölçütünden farklılaştığını ve adalete erişimde usule ilişkin düzenlemelerin ölçsüzlükle sınırlanmış olmadığını ifade etmektedir. Örneğin adliyeler ve mahkemelerde çeşitli engellilik durumlarını kapsayan iletişim yöntemlerinin engelli bireylere tanınması, ölçsüz bir düzenleme olmayacaktır.⁷⁴

Erişilebilirlik ve makul düzenlemenin EHİS’te düzenlenen her bir hak bakımından ne ölçüde yerine getirilip getirilmediği her vaka özelinde incelenmelidir. Bu konuda adalete erişimin özel bir yeri olduğunu söylemek gerekir. Çünkü engelli bireylerin adalete erişimde karşılaştığı sorunlar, EHİS’in temel varlık nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Öyle ki, adalete erişim ilk kez bir insan hakları sözleşmesinde ayrı bir hak olarak düzenlenmiştir. Bu noktada Sözleşme’nin ruhuna uygun olarak m. 33’te engellilerin haklarının iç hukukta izlenmesi amacıyla ulusal bir denetim usulü öngörülmüştür. Buna göre EHİS’e taraf her devlet, Sözleşme’nin uygulanmasını izlemek üzere bağımsız bir denetim mekanizmasını içeren

⁷¹ Engellilerin Hakları Komitesi, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No. 6, 2018, para. 54.

⁷² Engellilerin Hakları Komitesi, Sözleşme m. 2’de tanımlanan makul düzenleme ile m. 5’te düzenlenen ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesini birlikte değerlendirmektedir. Komite’ye göre makul düzenleme yapma yükümlülüğünün iki kurucu unsuru mevcuttur. Bunlardan ilki, engelli bireyin haklarından faydalanabilmesi veya haklarını kullanabilmesi için ihtiyaç duyduğu belirli bir durumda, o duruma ilişkin gerekli ve uygun bir düzenleme ve değişiklik şeklinde makul bir düzenleme yapılması için pozitif bir hukukî zorunluluk getirmektir. İkinci unsur ise gerekli olan düzenlemelerin yükümlülük sahibi üzerinde ölçsüz veya aşırı bir yük getirmemesini temin etmektir. Engellilerin Hakları Komitesi, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No. 6, 2018, para. 25.

⁷³ GÜL, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, s. 36.

⁷⁴ Engellilerin Hakları Komitesi, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No. 6, 2018, para. 51.

bir yapı buldurmalı veya kurmalı ya da mevcut denetim organlarını EHİS'i de içerecek şekilde güçlendirmelidir. Aynı zamanda hak öznesinin denetim süreçlerine dahil edilmesi ve katılımı, m. 33'te "başta engelliler ve onları temsil eden kuruluşlar olmak üzere sivil toplum" şeklinde ifade edilerek adalete erişimin hak temelli boyutu ortaya konulmuştur.

EHİS'in engelli bireylerin adalete erişim hakkının güçlenmesi politikası, m. 33'te vurgulandığı üzere ancak etkili iç hukuk mekanizmalarının varlığı ile mümkündür. İç hukuk mekanizmalarının etkililiği için başta hakkın öznesi olmak üzere, kamu makamlarının, yargı organlarının ve sivil toplum örgütlerinin bu sözleşmelere ilişkin bilgi sahibi olması gerekmektedir. Bu gereklilik hukukî bilgiye ve insan hakları bilgisine erişimi gündeme getirmektedir. Bunun yanı sıra sadece hak ve özgürlüklere ilişkin bilgiye erişebilmek de yeterli değildir. Bunların ihlali durumunda başvurulabilecek hak arama yollarını, başvuru mekanizmalarını ve denetim usullerini de bilmek gerekmektedir. Aksi takdirde sözleşmelerde düzenlenen hak ve özgürlükler kâğıt üzerinde kalacaktır.⁷⁵

Sözleşmenin kurucu ilkelerinden olan erişilebilirlik, adalete erişim ve bilgiye erişim haklarının ana unsurlarındandır. Her iki hakkı erişilebilirlik ilkesi ışığında değerlendirdiğimizde, erişilebilirliğin sadece fiziksel erişilebilirlik olarak anlaşılması gerektiği üzerinde durulmalıdır. Nasıl ki engellilik durumu, toplumdaki kalıpyargının aksine, sadece fiziksel engelleri ifade etmiyor ve zihinsel, düşünsel ya da algısal engel durumlarını da içeriyorsa,⁷⁶ benzer şekilde erişilebilirlik de tek boyutlu olarak karşımıza çıkmamaktadır. EHİS m. 1'e göre de farklı engellerin ortak noktası, diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil etmesidir. İşte erişilebilirlik, tüm bu engellerin kaldırılmasına hizmet etmektedir.

C. EHİS'in Yaklaşımının Bilgi Edinme Hakkına Kattığı Değer

⁷⁵ GÜL, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, s. 44.

⁷⁶ Karşılaşılan başlıca engel grupları, bunlarla sınırlı olmamak üzere şu şekildedir: Görme engelliler, fiziksel engelliler; dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu; öğrenme güçlükleri, psikiyatrik/psikolojik sorunlar; konuşma ve dil sorunları; işitme engelliler ve sağırılık; travmatik beyin hasarları. Boğaziçi Üniversitesi Engelliler Komisyonu Misyonu. (http://www.boun.edu.tr/tr_TR/Content/Kampus_Yasami/Engelli_Ogrenciler/Engelliler_Komisyonu_Misyonu, erişim: 11.04.2020).

Engelli bireylerin, insan haklarına ilişkin kamu otoritelerinin gereğini yerine getirmesi gereken yükümlülükleri konusunda bilgi almak, talep ve önerilerini dile getirmek veya hesap sormak konusunda bilgi edinme hakkı özel bir yere sahiptir. Kamu politikalarında engelliliğin dikkate alınıp alınmadığı hususunda kamuoyu oluşturmak için de benzer bir özellik taşımaktadır. Hatta kamu otoritelerinin engellilik konusunda bilgi edinme hakkını “engelliler olmadan engelliler için asla” perspektifi ile birlikte düşünerek böyle bir konuda karar alınmadan veya icra edilmeden önce karar alma sürecine katılma hakkı⁷⁷ çerçevesinde değerlendirmesi gerekmektedir. Bu özel önem nedeniyle EHİS’te bilgiye erişim, erişilebilirlik ve adalete erişim ayrı ayrı hak kategorileri olarak, ama aynı zamanda birbiriyle ilgisi ve bağlantısı kurularak düzenlenmiştir.

EHİS’in engelliliğin anaakımlaştırılması çerçevesinde adalete erişim hakkı perspektifinden engelli bireylerin gerçek yaşam problemlerini nasıl tanımladığı, bu problemi bir adaletsizlik olarak görüp görmedikleri ve bilgiye erişim konusundaki bilgi ve bilinç düzeyleri ile mevzuatın engellilerin problem, algı ve ihtiyaçlarına cevap verip vermediği test edilebilmektedir. İlk olarak gerçek yaşam problemine ilişkin adalet arayan kişinin farkındalığının olması ve problemi bir hukukî şikayet/başvuru olarak tanımlayabilmesi gerekmektedir. Bunun için engelli birey, öncelikle hakları, ihlale maruz kalıp kalmadığı, kendisi hakkındaki işlem ve eylemler konusundaki bilgiye erişebilmelidir. Bu anlamda bilgi edinme hakkı, bilgiye erişim hakkının bir parçası haline gelirken, bilgiye erişim de adalete erişim sürecinin ilk aşamalarından birini oluşturmaktadır.

Gerçekten de adalete erişim çalışmalarının birikimi⁷⁸ ile EHİS ve EHK’nin bakış açısının uyumlu olduğu görülmektedir. Günümüzde ise

⁷⁷ İbrahim KABOĞLU, *Özgürlükler Hukuku*, İmge Kitabevi, 6. Baskı, Ankara, 2002, s. 435.

⁷⁸ Adalete erişim çalışmalarının tarihsel arka planına bakacak olursak, literatürde konu hakkındaki araştırma ve tartışma süreçlerinin tarihsel olarak beş dalga şeklinde kategorize edildiği görülmektedir. Roderick A. MACDONALD, “Access to Civil Justice”, *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*, Peter Cane/Herbert M. Kritzer (ed.), Oxford University Press, 2010, s. 503-508; Julia H. BASS / W. A. BOGART, / Frederick H. ZEMANS, “Introduction”, *Access to Justice for a New Century: The Way Forward*, Books-70, 2005, s. 2. (https://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/faculty_books/70, Erişim: 15.04.2020); Duygu HATİPOĞLU AYDIN, “Kadınların Adalete Erişimi”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sa. 4, 2015, s. 81-82. 1960’larda başlayan birinci dalgada adalete erişim mahkemelere ve avukatlara erişim olarak düşünülmektedir. Özellikle yoksullar için adliye hizmetleri başta olmak üzere adli yardım ve diğer kamu hizmetlerine erişim olarak ele alınmıştır. 1970’lerde ortaya çıkan ikinci dalgada sadece adli yardıma odaklanmanın *YÜHFD Cilt: XVIII Sayı:1 (2021)*

beşinci dalga adalete erişim çalışmaları⁷⁹, toplum yaşamından dışlanmış kesimler tarafından hukuk sistemindeki tüm birimlere ve otoritelere tam kapasite ulaşılabilmesi için eşit fırsatlar yaratılması olarak anlaşılmaktadır. Eğitim, sağlık ve yargı hizmetleri gibi kamu hizmetlerine erişim ile parlamento seçimlerine erişimin güçlendirilmesi adalete erişim içinde değerlendirilmektedir. Bunun için inisiyatif kullanılmasını sağlayan, yaratıcı, doğabilecek sorunlara önceden hazırlıklı, öngörülü hukukî mekanizmalara ihtiyaç vardır. Bu şekilde tasarlanmış bir adalete erişim stratejisi farklı kamu hizmetleri arasında işbirliğini, haklara bütüncül yaklaşımı ve hizmetlerin sunumunda hak temelli bakış açısını gerekli kılmaktadır.⁸⁰

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, insan hakları temelli bir yaklaşım getirerek kavramı şu şekilde tanımlamıştır: “*Adalet erişim, resmî veya resmî olmayan adalet kurumları aracılığıyla ve insan hakları standartlarına uygun şekilde bir çare arayabilme ve temin edebilme gücüdür.*”⁸¹ Bu bağlamda toplumun tüm kesimlerinin ihtiyaç duydukları

yetersizlikleri üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda mahkemelerin örgütlenmesi, mahkemelerde işletilen usul ve yargıçların performansı gibi kurumsal meselelere odaklanılmıştır. Mauro CAPPELLETTI / Bryant GARTH, “Access to Justice As A Focus of Research”, Windsor Yearbook of Access to Justice, Sa. 1, 1981, s. X-XIII. 1980'lere gelindiğinde üçüncü dalga adalete erişim hareketinin eşitlik meselesine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu süreçte yenilikçi kurum ve teknikler aracılığıyla mahkemelerin yanında alternatif uyuşmazlık çözüm yolları gelişmeye başlamıştır. Ayrıca hukuk dilinin anlaşılabilirlikten arındırılması hareketi de bu süreçte ortaya çıkmıştır. 1990'larda ortaya çıkan dördüncü dalgada bir uyuşmazlığın, resmî hukuk makamları önüne gelmeden çözülmesi ve önlenmesine odaklanılmıştır. Bu çerçevede önleyici hukukî mekanizmalar ve o mekanizmadan doğrudan yararlanıcıların katılımını içerecek yöntemler türetilmiştir. MACDONALD, s. 503-508; BASS / BOGART / ZEMANS, s. 2.

⁷⁹ Beşinci dalga, adalete erişimi bir süreç olarak ele almaktadır. Örneğin, ROLAX (Rule of Law and Access to Justice/Hukukun Üstünlüğü ve Adalet Erişim) Projesi ile geliştirilen yöntem takip edilerek adalete erişimin unsurları, erişim sürecinin farklı aşamaları olarak açıklanabilmektedir. Bu aşamalar ise sırasıyla şöyledir: “(i) *adalet arayan kişinin gerçek yaşam sorununun ortaya konulması*, (ii) *farkındalık oluşturulması*, (iii) *sorunun sınıflandırılması*, (iv) *şikayetin tanımlanması*, (v) *mevcut hukuk bakımından şikayeti çözebilecek mevzuatın keşfedilmesi*, (vi) *sorunun çözüm merciiine erişilmesi*, (vii) *şikayetin ele alınması*, (viii) *adaletsizliğin giderilmesidir.*” ROLAX'ın metodolojik çerçevesine göre adalete arayan bir kimsenin mevcut mevzuat içinde nasıl bir çözüm ürettiği ya da tam tersi, çeşitli nedenlerle ne şekilde çözümsüzlüğe itildiği sistematik bir şekilde haritalandırılabilir. BEDNER / VEL, s. 10.

⁸⁰ MACDONALD, s. 503-508; BASS / BOGART / ZEMANS, s. 2-3.

⁸¹ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı: “Programming for Justice: Access for All (A Practitioner's Guide to a Human Rights-Based Approach to Access to Justice”, 2005, s. 3.

adalete kolaylıkla ulaşabilmesi ve haklarını etkili bir biçimde arayabilmesi için gerekli tüm olanakların sağlanması ve bu olanakların varlığının etkili bir biçimde tanıtılması, adalete erişim kapsamında değerlendirilmektedir.⁸² Dolayısıyla adalete erişim araştırmaları, hukukun ve hukuk mekanizmalarının herkes için eşit derecede erişilebilir, kullanılabilir ve etkin bir araç olmasını sağlamaya yönelmiştir.

Aynı zamanda EHK, adalete erişim hakkını engelli bireylerin karar alma süreçlerine katılımlarının bir parçası olarak nitelendirmektedir. Gerçekten de Komite, 7 Numaralı Genel Yorum’unda Sözleşme m. 4/3’te düzenlenen “Sözleşme’nin uygulanmasını sağlayacak kanunlar ve politikaların geliştirilmesi ve yaşama geçirilmesi ile engellilere ilişkin diğer karar alma süreçlerinde engelli çocuklar da dahil olmak üzere engellilere onları temsil eden örgütler aracılığıyla sürekli danışılması ve etkin bir şekilde bu sürece dahil edilmesi” yükümlülüğü ile m. 13’te düzenlenen adalete erişim hakkı arasındaki bağlantıyı engelli bireylerin adalet sistemine katılımı üzerinden kurmaktadır. Buna göre herkes ile eşit düzeyde adalet sisteminin bütününe katılım, iyi yönetişime katkı sunmak ve demokratik sistemin bir parçası olmak demektir. Bu katılım, örneğin, engelli bireylerin davacı, mağdur, sanık, jüri ve avukat rollerini üstlenmeleri gibi çeşitli şekillerde olabilir. Yine engelli bireylerin adalet sistemine katılmalarını sağlamak için tüm kanun yapma, değiştirme, yönetmelik, politika ve program oluşturma süreçlerine onları temsil eden örgütleri aracılığıyla engellilerin dahil edilmesi gereklidir.⁸³

SONUÇ

EHİS’in yaklaşımına uygun şekilde bilgi edinme hakkının güvence altına alınabilmesi için (i) hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak engelli bireylerin bilgiye erişimi konusunda politikalar geliştirilmesine, (ii) engelli hukukunun eksiklerinin tespit edilmesine, (iii) başta usûl hukuku olmak üzere ilgili mevzuat ile EHİS’in ilişkisinin kurulmasına, (iv) eğitim, siyasî hayata katılım ve yargı hizmetlerinde bilişim teknolojileri gibi yenilikçi teknolojilerin kullanımının yaygınlaştırılmasına ihtiyaç vardır. Bu

(<https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/programming-for-justice-access-for-all-a-practitioners-guide-to-a-human-rights-based-approach-to-access-to-justice/>, erişim: 14.04.2020).

⁸² MACDONALD, s. 508.

⁸³ Engellilerin Hakları Komitesi, Engelli Çocuklar da Dahil Olmak Üzere Engellilerin Temsilci Örgütleri Aracılığıyla Sözleşme’nin Uygulanması ve İzlenmesine Katılımı Hakkında Genel Yorum No. 7, CRPD/C/GC/7, 2018, para. 81; ORTOLEVA, s. 284. *YÜHFD Cilt: XVIII Sayı:1 (2021)*

hususların yaşama geçirilebilmesi ise EHİS'in engelliliği anaakımlaştırılan yaklaşımının kullanılmasına bağlıdır.

Aynı zamanda bilgiye erişim olanaklarının pozitif hukuk düzenlemelerine dayalı önlemlerle etkinleştirilmesinin yanı sıra tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi için engelli bireyler bakımından başta bilgi edinme hakkının etkili şekilde kullanılmasının önünü açıcı tedbirler olmak üzere, hak arama hürriyetini kullanma yöntemlerinin öğrenilmesi ve hukuk bilincinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Adalet erişim sürecinde dezavantajlı gruplardan engelli bireylere “erişilebilirlik” kapsamında hak temelli bir toplumsal düzen geliştirilmesi için konuyla bağlantılı hukukî altyapının oluşturulması, mevcut mevzuatın eksiklerinin giderilmesi ve iyileştirilmesi kalıcı bir sosyal politika oluşturulmasında başat rol oynamaktadır. Sürdürülebilir bir sosyal politikanın oluşturulması, geçici, yardım temelli ve arızî hayırseverlik uygulamalarıyla değil; sistematik, kalıcı, herkese eşit şekilde uygulanan hak temelli bir yaklaşımın somut stratejilere dönüştürülmesi ile mümkün olmaktadır.

Demokratik karar alma süreçlerine etkili katılımın tesisi ve hukukî sorunların etkin çözümü için engelli bireylerin adalete erişimi önündeki ilk ve en temel engel olan bilgiye erişim ihlallerinin giderilmesi gerekmektedir. Böylece engellilerin toplumdan dışlanmasının ve ayrımcılığa maruz kalmasının önüne geçilecek ve eşitlik ilkesinin gerçek yaşamda uygulanabilir olması sağlanacaktır.

Bunun için engellilerin insan hakları yaklaşımının hukuk sisteminde anaakımlaştırılması önem taşımaktadır. Engelliliğin anaakımlaştırılması ise, hem idarî hem yargısal organların çalışanlarının engellilik alanına kişisel-özel ilgisinden ya da isteğinden bağımsız olarak ve engelli bireylere mağdur gözüyle değil ve fakat hak öznesi olarak eylem ve işlemde bulunulmasıyla mümkündür. En başta insan hakları hukuku alanında engellilerin “mağdur” olarak ele alınmasının, engellilere ilişkin mevcut zihniyeti pekiştirdiği görülmektedir. Oysa EHİS, mağdurlaştırma yerine hakların öznesi olarak herkes gibi yaşama ve topluma eşit katılımın yol ve yöntemlerini insan hakları diliyle göstermektedir.

Buna karşın halen eğitim ve sağlık hizmetlerinde olduğu gibi bilgi edinme, siyasal yaşama katılma ve adalet hizmetlerinde de kullanılan sistem ve araçların elverişsizliği dolayısıyla engelli bireylerin hem haklarını bilme, ihlal durumunu tespit etme olanaklarından yoksun olduğu hem de bu

yoksunlukları giderilmiş olsa dahi, yargı kararlarında EHİS'in kendine özgü yaklaşımının kullanılmadığı görülmektedir.⁸⁴

Bu çalışmada hak temelli ve bütüncül yaklaşım gereği bilgi edinme hakkına erişilebilirlik, sadece fiziksel mekânlara erişim olarak düşünülmemiş; genel olarak bilgiye erişim ve onunla bağlantılı bir süreç olan adalete erişim bakımından çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştır. Türkiye'nin 2009'dan bu yana herhangi bir çekince koymaksızın EHİS'in tarafı olduğu göz önünde bulundurulursa, Sözleşme'nin her bir hükmünde düzenlenen hak kategorisinin EHİS'in kendine özgü yaklaşımı bağlamında incelenmesi ve iç hukukta ne şekilde uygulanıp yorumlanacağına ışık tutması beklenmektedir. Buna karşın EHİS'in Türk hukuku bakımından ilk on yılında hukukçulardan hak ettiği ilgiyi görmediği söylenebilir. Bu çalışmanın ise engellilerin hakları konusunda gelecek çalışmalara EHİS'in yaklaşımı ve kattığı değer ışığında yol gösterici olması arzu edilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKAD, Mehmet / VURAL DİNÇKOL, Bihterin / BULUT, Nihat: **Genel Kamu Hukuku**, 14. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2018.
- ALGAN, Bülent: **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2007.
- ANAYURT, Ömer: "1982 Anayasası ve 3071 Sayılı Kanuna Göre Dilekçe Hakkı", **İnsan Hakları Yıllığı (2001-2002)**, C. 23-24, 2002, s. 95-128.
- ANAYURT, Ömer: "Hakların Bütünlüğü İlkesi Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırmaların Değerlendirilmesi", **Türkiye'de İnsan Hakları Konferansı**, C. 1, 2000, s. 47-57.
- ASRAK HASDEMİR, Tuğba: "Türkiye'de Kamusal İletişim ve Bilgi Edinme: 10 Yılın Ardından Panoramik Bir İnceleme", **Amme İdaresi Dergisi**, 2014, C. 47, Sa. 3, s. 111-144.
- BASS, Julia H. / BOGART, W. A. / ZEMANS, Frederick H.: "Introduction", **Access to Justice for a New Century: The Way Forward**, Books-70, 2005, s. 1-19.

⁸⁴Ayşe SARI, "Ülke Raporunun Türkiye'de ilgili kaynaklarda Türkçe olarak yayınlanmaması bir erişim engelidir", Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi Işığında Engelli Örgütleri, Hak Temelli Savunuculuk ve Uluslararası İnsan Hakları Mekanizmaları, Engelliler Konfederasyonu Çalıştayı, Doğan, Selen (ed.), Ankara, 2019, s. 39-40. (<https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/7-Uluslararası%20B1-%20B0insan-Haklar%20B1-Mekanizmalar%20B1-El-Kitab%20B1-min.pdf>, erişim: 16.09.2020).

(https://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/faculty_books/70, Erişim: 15.04.2020).

BEDNER, Adriaan / VEL, Jacqueline: “An Analytical Framework for Empirical Research on Access to Justice”, **Law, Social Justice & Global Development Journal (LGD)**, 2010, s. 1- 29.

(<https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/18074/Bedner,%20A.W.%20and%20Vel,%20J.A.C.,%20An%20analytical%20framework%20for%20empirical%20research%20on%20Access%20to%20Justice.pdf?sequence=2>, erişim: 15.04.2020).

Bilgi Toplumu Dünya Zirvesi: “İlkeler Bildirgesi: Bilgi Toplununun İnşası: Yeni Binyılda Küresel bir Zorluk” (Declaration of Principles: Building the Information Society: A Global Challenge in the New Millennium)”, WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E.

(<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0016549204043613>, erişim: 11.05.2020).

BM Asya-Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (ESCAP): “2013-2022 Asya-Pasifik Engelliler Onyılına dair Bakanlar Deklarasyonu ile Asya-Pasifik Bölgesinde Engelli Bireyler için “Hakların Gerçeğe Dönüştürülmesine” Yönelik Incheon Stratejisi”, Bangkok, Kasım 2012.

(<https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/uluslararası-mevzuat/turkce.pdf>, erişim: 14.04.2020).

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakları Kullanmada Erkeklerle ve Kadınlara Eşit Hak Sağlanmasına ilişkin Genel Yorum No. 16, UN Doc. E/C. 12/2005/4, 2005, para. 17-21.

(https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2f2005%2f4&Lang=en, erişim: 16.04.2020).

BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği: “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin İzlenmesi”, İnsan Hakları Gözlemcileri için Rehberlik: Profesyonel Eğitim Serisi 17, HR/P/PT/17, New York ve Cenevre, 2010 (<https://issuu.com/sivilduun/docs/3087>, erişim: 09.04.2020).

BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği: BM Viyana Deklerasyonu ve Eylem Programı, World Conference on Human Rights, Viyana, 25 Haziran 1993. (<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/vienna.aspx>, erişim: 15.04.2020).

- BM Kalkınma Programı: “Programming for Justice: Access for All (A Practitioner’s Guide to a Human Rights-Based Approach to Access to Justice”, 2005, s. 3.
(<https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/programming-for-justice-access-for-all-a-practitioners-guide-to-a-human-rights-based-approach-to-access-to-justice/>, erişim: 14.04.2020).
- Boğaziçi Üniversitesi: Engelliler Komisyonu Misyonu.
(http://www.boun.edu.tr/tr_TR/Content/Kampus_Yasami/Engelli_Ogren-ciler/Engelliler_Komisyonu_Misyonu, erişim: 11.04.2020).
- BOVEN, Theodor C. Van: “Distinguishing Criteria of Human Rights”, **The International Dimensions of Human Rights**, Karel Vasak (Ed.), Vol. 1, Greenwood Press, UNESCO, Paris, France, 1982, s. 43-61.
- BURCHARDT, Tania: “Capabilities and Disability: The Capabilities Framework and The Social Model of Disability”, **Disability & Society**, C. 19, Sa. 7, 2004, s. 735-751.
- ÇAĞLAR, Selda: “Engelli Hakları Sözleşmesi’nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye’nin Uyum Sorunu”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sa. 96, 2011, s. 149-178.
- ÇAĞLAR, Selda: “Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye’de Erişebilirlikleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 61, Sa. 2, 2012, s. 541-598.
- CAPPELLETTI, Mauro/GARTH, Bryant: “Access to Justice As A Focus of Research”, **Windsor Yearbook of Access to Justice**, Sa. 1, 1981, s. IX-XXV.
- ÇEÇEN, Anıl: **İnsan Hakları**, 4. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2015.
- ÇELİK, Elif: “Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 7, Sa. 1, 2016, s. 219-246.
- Department of Economic and Social Affairs: Disability Factsheet on Persons with Disabilities.
(<https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/factsheet-on-persons-with-disabilities.html>, erişim: 10.04.2020).
- Engellilerin Hakları Komitesi: Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No. 6, 2018.
(https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/6&Lang=en, erişim: 16.04.2020).
- Engellilerin Hakları Komitesi: Bağımsız Yaşama ve Topluma Dahil Olma Hakkında Genel Yorum No. 5, CRPD/C/GC/5, 2017.

- (https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/5&Lang=en, erişim: 16.04.2020).
- Engellilerin Hakları Komitesi: EHİS m. 9: Erişilebilirlik Hakkında Genel Yorum No. 2, CRPD/C/GC/2, 2014.
- (https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/2&Lang=en, erişim: 16.04.2020).
- Engellilerin Hakları Komitesi: Engelli Çocuklar da Dahil Olmak Üzere Engellilerin Temsilci Örgütleri Aracılığıyla Sözleşme'nin Uygulanması ve İzlenmesine Katılımı Hakkında Genel Yorum No. 7, CRPD/C/GC/7, 2018.
- (https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/7&Lang=en, erişim: 16.04.2020).
- European Commission: A Rights-based Approach, Encompassing All Human Rights for EU Development Cooperation: Commission Staff Working Document, Brussels, SWD(2014) 152 final, 2014, s. 6-7. (https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/online-170621-eidhr-rba-toolbox-en-a5-lc_en.pdf, erişim: 14.10.2020).
- FLYNN, Eilionóir: "Making Human Rights Meaningful For People With Disabilities: Advocacy, Access to Justice and Equality Before The Law", **The International Journal of Human Rights**, C. 17, Sa. 4, 2013, s. 491-510.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref / GÖLCÜKLÜ, Feyyaz: **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, 9. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011.
- GÜL, İdil Işıl: "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", **Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler**, Çayır, Kenan/ Soran, Melisa/ Ergün, Melike (ed.), Karekök Yayınları, İstanbul, 2015, s. 31-45.
- GÜL, İdil Işıl: "Engelliliğe Dayalı Ayrımcılıkla Mücadelede Hukukun Rolü", **Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler**, Çayır, Kenan/Soran, Melisa/Ergün, Melike (ed.), Karekök Yayınları, İstanbul, 2015, s. 45-61.
- HATİPOĞLU AYDIN, Duygu: "Kadınların Adalete Erişimi", **Ankara Barosu Dergisi**, Sa. 4, 2015, s. 79-107.
- Council of Europe: Human Rights: A Reality For All-Disability Strategy 2017-2023, Mart 2017. (<https://www.coe.int/en/web/disability/strategy-2017-2023>, erişim: 16.04.2020).
- KALEM BERK, Seda: **Türkiye'de "Adalete Erişim": Göstergeler ve Öneriler**, TESEV Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2012.

- Haklar% C4% B1- Mekanizmalar% C4% B1-El- Kitab% C4% B1-min.pdf, erişim: 16.09.2020).
- ŞENGÜL, Ramazan: “Avrupa Konseyi Belgelere Erişim Özgürlüğü Sözleşmesi Karşısında Türkiye’de Bilgi Edinme Hakkı”, **Amme İdaresi Dergisi**, 2014, C. 47, Sa. 3, s. 91-110.
- SEZER, Abdullah, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Dilekçe ile Başvuru Hakkı”, **Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları**, Çağlar, Selda (ed.), Beta Yayınları, İstanbul, 2010, s. 213-255.
- ŞİMŞEK, A. Aslı / SONGUR, Damla: “Engellilik Çalışmalarında Adalete Erişim: Hak Temelli Farkındalık Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Engelli Hakları Konferansı-Engellilerin Adalete Erişimi**, İstanbul, 2018, s. 97-111.
- STEIN, Michael Ashley / STEIN, Penelope J.S.: “Disability, Development, and Human Rights: A Mandate and Framework for International Financial Institutions”, **University of California, Davis Law Review Review**, Sa. 47, 2013, s. 1233-1278.
- TBMM: Bilgi Edinme Hakkı Kanunu Çalıştayı Sonuç Raporları, **10. Yıl Çalıştayı**, 27 Mayıs 2013, s. 16.
(https://www.tbmm.gov.tr/bilgiedinme/bilgi_edinme_calistay_raporu.pdf, erişim: 10.12.2020).
- UN Department of Economic and Social Affairs-Disability: “Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)-Preamble”, para. 7.
(<https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/preamble.html>, erişim: 14.04.2020).
- UN General Assembly: Convention on the Rights of Persons with Disabilities : Resolution / adopted by the General Assembly, 24 January 2007, A/RES/61/106.
(<https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2.html>, erişim: 16.04.2020).
- UN High Commissioner for Human Rights: Principles and Guidelines for a Human Rights Approach to Poverty Reduction Strategies, HR/PUB/06/12, 2006.
(<https://www.ohchr.org/Documents/Publications/PovertyStrategiesen.pdf>, erişim: 13.04.2020).
- UNICEF-Innocenti Research Centre: Promoting The Rights Of Children With Disabilities, 2007, s. 32, 33, ve 36.
(https://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/children_disability_rights.pdf, erişim: 14.04.2020).

- United Nations: Universal Values Principle One: Human Rights-Based Approach. (<https://unsdg.un.org/2030-agenda/universal-values/human-rights-based-approach>, erişim: 14.10.2020).
- UYGUN, Oktay: “İnsan Hakları Kuramı”, **Cogito – İnsan Hakları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 13-44.
- WEBER, Mark C.: “Disability Rights, Welfare Law”, **Cardozo Law Review**, C. 32, Sa. 6, 2011, s. 2483-2531.
- World Health Organization: “Why is the Convention on the Rights of Persons with Disabilities important?”, Q&A, 10 Eylül 2013, (<https://www.who.int/news-room/q-a-detail/why-is-the-convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-important>, erişim: 09.04.2020).
- X ve Y v. Hollanda, Başvuru No. 8978/80, AİHM, 26.03.1985, p. 23. ([https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-57603%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57603%22]}), erişim: 16.05.2020).
- YÜCEL DERİCİLER, Özge: **Sosyal Haklar ve İnsan Hakları Hukuku Çerçevesinde Devletin Yükümlülükleri: Refah Devletinin Krizi Ekseninde Bir İnceleme**, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2014.
- Z.H. v. Macaristan, Başvuru No. 28973/11, AİHM, 08.02.2013. (<http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-114276>, erişim: 17.04.2020).